

A PREKARITÁS ÉS A PREKARIÁTUS HAZAI RECEPCIÓJÁNAK NÉHÁNY VONÁSA

DOI 10.35402/kek.2023.3.8

Absztrakt

A tanulmány a prekaritás és a prekariátus hazai recepcióját elemzi. A prekariátus az 1970-es évektől megfigyelhető társadalmi és munkaerőpiaci folyamatok következtében alakult ki, majd került a kutatók látóterébe. Létrejöttében a jóléti társadalmak válsága, benne a kiszámítható, biztos bér munkás lét átalakulása játszott nagy szerepet. A folyamat eredménye a tartós bizonytalanság általános normává alakulása, ami a munkaerőpiacon új típusú foglalkoztatási formák és módok elterjedését eredményezte, így a prekár folyamatok leginkább ebben ragadhatók meg (például a részmunka, határozott idejű szerződés, távmunka, alkalmi munka). A prekaritás létrejötte szorosan összefonódott a neoliberais politikai és ideológiai fordulattal, melynek lényegi vonása a piac „szabadságának” érvényesítése. A változások neoliberais legitimációja azonban képmutató, hisz az állam eszközeit és intézményeit is igénybe veszi a „piaci szabadság” megteremtéséhez (jogi aktusok, adózási kedvezmények, a munkajog átalakítása). A prekariátus e folyamatok eredményeként létrejövő társadalmi helyzet, állapot, több teoretikus szerint egy új, alakulóban lévő osztály, melyről komoly vita folyik. A tanulmányban a nemzetközi szakirodalomra reflektáló hazai írásokat elemezzük. A hazai szakirodalomban a prekariátus fogalmát már elterjedten használják, a tanulmányok, elsősorban a fogalmi kérdésekre, a munkaerőpiaci bizonytalanságra, a neoliberais váltásra, a centrum és periféria viszonyára, a prekariátusra mint lehetséges új osztály kérdésre reflektálnak, miközben kevés a prekár folyamatokat és a prekariátust elemző empirikus tanulmányok száma.

Abstract:

This study examines the domestic reception of precarity and the precariat. The precariat emerged as a result of societal and labor market processes observed since the 1970s. Its formation was influenced by the crisis of welfare societies, notably the transformation of predictable, secure wage labor. The outcome of this process is the normalization of enduring uncertainty, leading to the proliferation of new forms and modes of employment in the labor market, primarily encapsulated by precarious processes (such as part-time work, fixed-term contracts, remote work, and gig economy jobs). The emergence of precarity is closely intertwined with the neoliberal political and ideological shift, characterized by the enforcement of market “freedom.” However, the neoliberal legitimization of these changes is hypocritical, as it leverages state tools and institutions to establish this “market freedom” (legal acts, tax incentives, labor law reforms). The resulting social situation and condition brought about by these processes is viewed by several theorists as a new, emerging class, sparking significant debates. This study analyzes domestic writings that reflect on the international literature. In the domestic context, the concept of the precariat is already widely employed; studies primarily address conceptual issues, labor market uncertainty, neoliberal shifts, the relationship between the center and the periphery, and the question of the precariat as a class, while empirical studies analyzing precarious processes and the precariat remain limited.

Bevezetés

Tanulmányunkban a prekariátussal és a prekariátussal foglalkozó hazai szakirodalom elemzésére vállalkozunk, *célunk feltárni* a témával foglalkozó hazai szakirodalom jellegzetességeit és a vizsgált főbb kérdéseket, azok értelmezését. Több szerző állítása szerint (Szépe 2012b, Éber 2017, Szántó 2019) a hazai társadalomtudományi kutatásokban és publikációkban még nem nyert polgárjogot a prekariátus kutatása és a jelenség kapcsán használt fogalmak alkalmazása. A nemzetközi szakirodalomban a prekariátust és a prekariátust, vagy az ezekhez kapcsolódó fogalmakat, például a prekariálódást, már a 90-es évek óta használják az e jelenségeket és folyamatokat elemző kutatók. Tanulmányunkban arra nem vállalkozunk, hogy a hazai kutatásokat és tanulmányokat elhelyezzük a nemzetközi mainstream kutatások között, és hogy a téma nemzetközi szakirodalmát elemezzük, de a nemzetközi szakirodalomra az elméleti bevezető fejezetekben kitekintést teszünk. *Az elméleti kérdések között a prekariátus és a prekariátus fogalmának hazai recepcióját vizsgáljuk. Állításunk az, hogy a „prekariátus” alkalmas a munkaerőpiaci bizonytalanság, és a vele összefüggő elméleti és a gyakorlatban meg tapasztalható jelenségek meghatározására és jellemzésére, míg a prekariátus a prekariátus potenciális csoportjainak (fiatalok, nők, idősök, kriminalizáltak, segélyből élők és migránsok) a vizsgálatára, és a prekariátusnak mint formálódó osztálynak az elemzésére.* A releváns hazai szakirodalmat a tartalomelemzés módszerével elemeztük, az elemzésbe 68 tanulmányt vontunk be, azt vizsgáltuk, hogy az egyes tanulmányok a kialakított kategóriák tematikus csoportjaiból melyekre fókuszáltak, azaz a tanulmányok „üzenetére” és nem a

kategóriák megoszlására voltunk kíváncsiak. A hazai szakirodalom a fogalmi, elméleti kérdésekre fókuszál, a tanulmányok a prekariátust és a prekariátust alakító folyamatok kontextusában (bérmunka, neoliberalizmus, centrum és periféria, munkaerőpiaci folyamatok) elemzik a jelenségeket. Tanulmányunkban több limitációval élünk, terjedelmi okokból nem elemeztük a kapcsolódó struktúra- és rétegződés-kutatásokat, a centrum és periféria, a világrendszer függési elméleteket, és a szociálpolitikai tárgyú tanulmányok jelentős részét (melyek nem a prekariátusra fókuszálnak). Szembetűnő, hogy a hazai szakirodalomban alig foglalkoznak a prekariátussal mint mozgalommal, ami következhet a civil társadalom gyengeségéből és abból, hogy a magyar társadalomban a prekariátus valamilyen formája normális volt a társadalom tagjai számára.

A tanulmány elméleti fejezeteiben (a prekariátus fogalma, a prekariátus mint osztály, a prekariátus formái és csoportja, Robert Castel és a bérmunka krónikája) a prekariátus és a prekariátus nemzetközi irodalmának a főbb eredményeit foglaltuk össze (néhány esetben utalva hazai publikációkra is), hangsúlyozzuk, hogy nem törekedtünk a prekariátus átfogó nemzetközi szakirodalmi elemzésére (ehhez lásd Szépe 2016). Véleményünk szerint azonban az elemzett tanulmányok kellően reprezentálják a prekariátussal és a prekariátussal foglalkozó nemzetközi szakirodalom eredményeit és a kialakult diskurzusokat. Az elemzett három főbb kérdéskör jelenti a tanulmány elméleti kereteit, ezekhez képest alkothatunk képet a prekariátus és a prekariátus hazai szakirodalmi recepciójáról. Emiatt néhány kérdést, problémát kétszer is érintünk, ám a tanulmány második felében a hazai publikációk elemzése nem ismétlések, hisz a reflexió kereteiben fogalmaztuk meg azokat, a tanulmány elméleti fejezeteinek elemzéseire reflektálva, ugyanis így nyerhetünk képet a prekariátus és a prekariátus hazai szakirodalmi értelmezéséről, befogadásáról, és a kialakult reflexiókról.

A prekariátus fogalma²

A prekariátussal (precarity, precariousness) összefüggő fogalmak értelmezéséről jelentős szakirodalmi vita alakult ki (Eliosia 2018). A jelenséget társadalmi és munkaerőpiaci kontextusokban elemzik, a precarity, precariousness megnevezés mellett

¹ A két fogalom használatával arra törekszünk, hogy megkülönböztessük a „prekariátust” (bizonytalanságot, az elemzés témájának a kontextusában a munkaerőpiaci bizonytalanságot) a prekariátusról mint potenciális társadalmi osztálytól. A „prekariátust” a szakirodalomban Standing nyomán (2011, 2012, 2014) nemcsak osztályként értelmezik, hanem azokat a csoportokat, élethelyzeteket is jellemezhetik vele, ami hozzájárulhat a „prekariátusba” való bekerülésbe, illetve ezek a csoportok a prekariátust alkothatják. Megfogalmazható, hogy az eredeti elméletek állításai is gyakran konfúznak. Figyelembe véve a fogalmak szakirodalmi bizonytalanságait és ellentmondásait, a prekariátussal összefüggő jelenségeket tágabban és szűkebben is lehet értelmezni, fogalmilag keretezni, így beszélhetünk a prekariátusról (bizonytalanságról), prekár lélethelyzetről (bizonytalan lélethelyzetről), a prekariátus rizikójáról, a prekariálódásról, és a prekariátusról.

² A tanulmány elméleti fejezeteiben az Economics and Sociology folyóiratban megjelent elemzésünkre támaszkodunk (Fónai – R. Fedor 2023).

elterjedt a precariousness job, work, precariousness employment, „standard, non-standard work fogalmak használata is, melyek egyben az értelmezési eltérések különbségeire is utalnak (Cranford, Vosko, Zukewich 2003; Eliosa 2018; Gauffin 2020). A prekariátusról és a prekariátusról szóló elemzésekben három lehetséges kontextus ragadható meg, a prekariátust tárgyalják politikai mozgalomként, osztályokon átívelő élményként és társadalmi osztályként is (Standing 2014, 96–98). Ezek a kategóriák érezhető módon néhol átfedésben, néhol pedig ellentmondásban állnak egymással.

A prekariátussal foglalkozó szakirodalom a vizsgált jelenségeket és folyamatokat a kapitalizmus fordizmusként jellemzett korszakának a sajátosságaiként fogadja el, annak a változásaihoz kapcsolódnak, melyek egyik jellemzője a *bizonytalanság térnyerése*. Ez átalakította a „jóléti kapitalizmust”, és olyan új társadalmi jelenségeket produkált, melyeket a kutatók a marginalitás, az informális, az underclass és a kirekesztés kategóriáival írtak le – a prekariátus és a prekariátus fogalmi és kategóriái ebbe a sorba illeszthetők (Szépe 2012a, Szépe 2016, 59–60). A prekariátus kialakulása a kapitalizmus huszadik századi gazdasági és társadalmi változásaira reflektál, a „jóléti kapitalizmus”, a jóléti állam átalakulását mutatja a globalizációs folyamatok keretében. A változások iránya a neoliberalis, a piac intézményét a társadalom működtetésének és újratermelésének középpontjába helyező ideológia és az általuk áthatott közpolitikák térnyerése, az állam szerepének csökkenése volt, párhuzamosan a korábbi intézmények és struktúrák leépülésével és átalakulásával (Szépe 2012a, 2016). Standing szerint az elmúlt negyven évben a globális gazdaságot a neoliberalis gazdaságtan alakította, amely a digitális forradalom által felerősödve két, egymással összefüggő jelenséget hozott létre: a globális járadékalapú-kapitalizmust (rentier capitalism),³ és egy olyan globális osztályszerkezetet, amelyben a prekariátus az új tömegosztály (Standing, 2011).

A fordizmus és a jóléti kapitalizmus megítélésében azonban két álláspont látszik kirajzolódni, az egyik a Standing által vázolt scenárió (2011), a másik álláspontot azok a vélemények jelentik, melyek azt hangsúlyozzák, hogy a bizonytalan foglalkoztatás a kapitalista gazdaságokban a fizetett munka kezdete óta létezik, ezeket a bizonytalanságokat

csak látszólag küzdötték le a „kapitalizmus aranykorában”, és ezek tértek vissza napjainkban (Motakef 2019). Hasonló véleményen van Eliosa is (2018, 300–301), szerinte koncepcionális szempontból a bizonytalan munka historizálása a globális kapitalizmus történetében azt jelenti, hogy a munkahelyi stabilitást kivételnek, a bizonytalan munkát pedig a kapitalizmus normájának tekintjük. A prekariáció különböző hullámainak valószínűleg nemzetközi makrogazdasági események (pl. a kapitalista válság) generálták, a globális politikai dinamika befolyásolta (pl. a kétpólusú hidegháborús rend és annak vége, globális válságok), a gazdaságelmélet (pl. keynesiánizmus versus neoliberalizmus) és a termelési modellek (például fordizmus versus posztfordizmus) alakították. Ugyanez a véleménye a Neilson–Rossiter szerzőpárosnak is (2008): a fordizmust kivételnek, a bizonytalanságot pedig normának kell tekinteni. Úgy látják, hogy a bizonytalanság nemcsak a bizonytalan munkavállalók állapotát jelenti, hanem egy általánosabb egzisztenciális állapotot is, melyet a politikai alávettség és a gazdasági kizsákmányolás jellemez (Neilson & Rossiter 2008, 54). Ez a folyamat a (Standing által is elemzett) flexibilis foglalkoztatás kialakulásához vezetett, aminek kialakításában, megteremtésében a munkáltatók és a kormányok is részt vettek (Benach et al. 2014). A bizonytalanság, flexibilitás és a kizsákmányolás hibridjeként beszél LaVaque-Manty a prekariátusról. A bizonytalan körülmények között élő emberek kihasználása egy hibrid kifejezéssel jellemezhető, a kizsákmányolás és a kortárs üzleti zsargon által használt flexibilitás szavakból, mely a rugalmas kizsákmányolás (flexploitation) fogalmat eredményezi. (LaVaque-Manty 2009, 106).

A bizonytalanság és az ideiglenesség azonban nemcsak a kedvezőtlen helyzetű munkavállalókat érinti, például a munkanélküliség után alacsonyabb rangú munkahelyre kerülve. Az *ideiglenes munka (temporary job)* is kockázatokat rejt, például a rövid távú projektekben, vagy a hosszú távú munkákban, amelyekben valakinek ugyanazt a néhány feladatot kell újra és újra elvégezni, aligha jelent komoly aspirációt (Standing 2011). Az ideiglenes munka csak a kielégítő társadalmi környezet mellett nem jelent bizonytalanságot. A prekariátus másik útja a *részmunkaidős foglalkoztatás*. A részmunkaidősök azt tapasztalják, hogy a vártnál többet és többet kell dolgozniuk, mint amennyiért fizetik őket, ráadásul sok, díjazás nélküli munkát kell végezniük, így még jobban kizsákmányolhatóak (Standing 2011, 15). Standing a bizonytalanságon túl a munkával

³ Egy olyan rendszer, amelyben a nagyvállalatok a gazdasági erőforrások innovatív, üzleti felhasználása helyett a vagyontárgyakból származó tulajdonjoguk révén tesznek szert jelentős haszonra (Pavanelli 2020).

kapcsolatos biztonság formáinak a meglétét vagy hiányát is fontosnak tartja, ezek a második világháború után váltak általánossá a munkásosztály körében. A munkával összefüggő biztonság területei a következők: munkaerőpiac, foglalkoztatás, munkahely, munka, készségek reprodukciója, jövedelem és a képviselés biztonsága (Standing 2011, 10–11). Nyilvánvaló, hogy a munkával összefüggő biztonság hiánya növeli a bizonytalanságot, és így hozzájárul a prekár jelenségek kialakulásához és terjedéséhez. Hasonló folyamatokra hívják fel a figyelmet Budowskiék is. A bizonytalanság nemcsak a szegények, a marginálisok vagy a társadalmilag kirekesztettek, az alsóbb osztályok strukturális helyzetét jellemzi, a „bizonytalan jólét” a jóléti közép- és felsőbb osztályokra is vonatkozhat, ebben az értelemben nemcsak munkaerőpiaci kategória (Budowski et al. 2010).

A bizonytalan foglalkoztatás (precarious employment) definiálásában kanadai szerzők a szabványos foglalkoztatás (standard employment) és a nem szabványos munka (non-standard work) sajátosságait is figyelembe veszik, ez sok szempontból eltér az európai megközelítéstől (Cranford, Vosko, Zukewich 2003). A normál munkaviszony (standard employment) általában olyan helyzetre utal, amelyben a munkavállalónak egy munkáltatója van, teljes munkaidőben, egész évben a munkáltató telephelyén dolgozik, kiterjedt törvényes juttatásokat és jogosultságokat élvez, továbbá arra számít, hogy határozatlan ideig foglalkoztatják. A standard munkaviszony (standard employment) az a modell, amelyre a munkaügyi törvények, jogszabályok és politikák, valamint a szakszervezeti gyakorlatok épülnek (Cranford, Vosko, Zukewich 2003, 6–7). A nem szokványos munka (non-standard work) kapcsán pedig minden olyan foglalkoztatási formára vagy megállapodásra összpontosítanak, amely eltér a szokásos munkaviszonytól. Az eredmény a tartósan fennálló kettősség, standard versus nem standard, amely nem fest pontos képet a bizonytalan foglalkoztatásról.

Gauffin a prekaritással mint a munka bizonytalanságával összefüggő fogalmak értelmezését foglalja össze (2020, 2–3). A *bizonytalan foglalkoztatás* (precarious employment) általában a munkaszerződés és a munkaviszony tulajdonságaira utal. A bizonytalan foglalkoztatással egyértelműen átfedésben lévő *bizonytalan munka* (precarious work) fogalma a ténylegesen végzett munkára és arra utalhat, hogy a munkavállaló viseli az ezzel a tevékenységgel járó kockázatokat. A bizonytalan munkaerő tagjaira utalva a *bizonytalan munkavállalók* (precarious workers) fogalma nemcsak a bizonytalan munkát végző egyes embereket írja

le, hanem a fogalmat akkor is használják, amikor az ilyen típusú munkavégzésnek az élet más területeire gyakorolt következményeire mutatnak rá. Az egyéni munkavállalók leírásával ellentétben a Guy Standing (2011) által híressé vált *prekariátus* (the precariat) kifejezés egy kollektívára, vagy egy kialakulóban lévő osztályra utal. A *precarisation* fogalma használható a bizonytalan foglalkoztatás megerősítésének és az adott munkaerőpiacon belül központi elemként való meghonosodásának a folyamatára (a magyar szakirodalomban Szépe 2016, Tordai é. n. és Éber 2017 elemzi a publikációkban használt fogalmakat).

A prekariátus mint lehetséges új osztály

A prekaritátus jelensége és fogalma körüli viták egyike a prekariátus „osztályjellegéről” szól – a szerzők egy része, így Standing is amellet érvel, hogy minden heterogenitása ellenére az azonos alakító tényezők miatt a prekariátus osztály (class-in-the-making but not class-for-itself, 2011, 7). Standing írásaiban elsősorban egy új (globális) osztálystruktúrát vázol fel, viszonylag kevés figyelmet fordít az „osztály” definiálásának teoretikus kérdéseire.

A kialakított „hétosztályos” modellt Standing további írásaiban valamelyest módosította, így 2014-es tanulmányában a következő osztályokat nevezte meg: plutokrata elit (plutocracy-elite), technikai értelmiségiek, szakemberek (proficians), fizetett alkalmazottak (salariat), mag munkásosztály (core working class), prekariátus (precariat), lumpen prekariátus (lumpen-precariat) (Standing 2014, 20; 2015, 4–7; 2018, 4).

Elemzéseiben a kialakuló prekariátus két, egymással összefüggő osztályvonását emeli ki. Az egyik, hogy a prekariátus a kialakulóban lévő osztály rendszer (class system) „veszélyes osztálya” (dangeorus class), mely a társadalmi átalakulást előre viheti. Standing nem fogadja el azt, hogy a prekariátus mint „veszélyes osztály”, „lumpenproletár” lenne (lumpen-proletariat), erre legfeljebb a globális kapitalizmus akarja kényszeríteni a munka új normáinak elfogadtatása miatt. Transzformatív osztály is, elsősorban azért, mert nem szokott hozzá a biztos, stabil munkához, és nem fogadja el, hogy a bizonytalanságra a válasz a több munka és a munkahely (Standing 2018, 8).

A prekariátus osztályjellegzetességeinek a megítélésében Candeias (2007) véleménye abban igen közel áll Standingéhez, hogy Candeias is egy kialakulóban lévő osztályhelyzetet vázol fel. Abban már lényegesebb különbség tapasztalható, hogy Candeias a prekariátust a munkásosztály részének látja, melynek jellemző

vonása, hogy a munkaereje reprodukciójának a feltételei hiányoznak (a munkásosztály többi részéhez képest, akiket Standing „old” vagy „core” munkásosztálynak nevez). Candeias úgy látja, hogy a prekariátus olyan *osztályfrakciót* alkot, melynek sajátosságai a kiszákmányolás rugalmasított viszonyaiból és a szociális szolgáltatások csökkentése révén kialakuló bizonytalanságból fakadnak (Candeias 2007, 8).

A munkásosztály és a prekariátus viszonyának tisztázatlanságát vitatja Standing modelljében Bessant is (2018). Azt vitatja, hogy Standing leszűkíti a munkásosztály fogalmát a hosszú távú, stabil, fix munkaidős, az előmenetel kialakult útjaival rendelkező munkavállalókra. Standing több állításával, így a prekariátus osztályként történő elfogadásával, illetve a munkásosztály és a prekariátus megkülönböztetésével is vitázik Bessant. Az első vitatott állítás a bizonytalanságnak mint a munkaerő rugalmasságának (labour flexibility) az alternatívájára vonatkozik – e kérdésben inkább a fogalmi tisztázatlanságot veti fel Bessant. Második problémaként azt fogalmazza meg, *hogy a prekariátus nem homogén csoport*, vagyis nem minden, ebbe a kategóriába sorolt személy tartozik egyetlen vagy összefüggő, társadalmi-gazdasági szempontból hátrányos helyzetű csoportba. Ugyancsak vitatja Standing azon állítását is, hogy a prekariátus új globális osztály, és nem része a munkásosztálynak (Bessant 2018, 3–5). Vitatja Standing osztály koncepcióját Eliosa (2018) is, mesterségesnek látva a proletariátus és a prekariátus közötti felosztást. A prekariátust osztályfogalomként hasonlóan problematikusnak látja Frase is (2013), főként, mert túl sok és heterogén népességet próbál meg összefogni, és kizárja a munkásosztályként definiált szegmenseket.

Bizonytalannak látja a prekariátus fogalmi kérdéseit és „osztály” jellegét Ferge Zsuzsa (2012). Amellett érvel, hogy a Standing által leírt csoportoknak csak kis része felelne meg bármilyen régi vagy új osztályfogalomnak. Standing sok marxi gondolatot használ, de a marxi definíció nélkül. Ferge bizonytalan abban, hogy a (várható) változások a „magáért való osztály” jellegét erősíti a prekariátusnak, szerinte egy széttartó fejlődés is lehetséges (Ferge 2012, 122–123).

A prekariátus formái és csoportjai

A prekariátus potenciális csoportjainak a behatárolása szoros kapcsolatot mutat a prekariátus definiálásával, ezért a szakirodalomban ez a két megközelítés nem mindig különíthető el. Ez a fajta összemosódás megfigyelhető a prekár mozgalmak,

például az EuroMaday-mozgalom önmeghatározásaiban is, hisz a mozgalmak jelszavai jól megragadták a prekariátus több, lényeges vonását és csoportját is (lásd: LaVaque-Manty 2009).

A továbbiakban elsőként Standing 2011-es könyvének a főbb állításait foglaljuk össze a prekariátus csoportjait illetően. A prekariátus egyik nagy csoportját a *nők* jelentik. Ez több dologgal függ össze, és több dolog következménye. Az egyik egy általánosabb feminizálódási tendencia, mely a nők egyre nagyobb arányú foglalkoztatásával és a munkaerőpiac rugalmas átalakulásával, a rugalmas típusú munkahelyek arányának a növekedésével függ össze. Ez azonban nem járt együtt a nők jövedelmének és munkakörülményeinek a javulásával, a bér és a szociális jövedelemkülönbségek egyenlőtlenek maradtak, a nők munkaerőpiaci szerepének a növekedése egybeesett a prekariátus növekedésével és a bizonytalan állások terjedésével (Standing 2011). Ehhez járul a nők hármas terhelése, a munka, a gyermekekről és az otthonról, valamint az idős rokonokról való gondoskodás (lásd: R. Fedor – Fónai 2017, R. Fedor – Toldi 2017, R. Fedor 2021).

Standing nemcsak a nemek és főként a nők prekariátusba kerülésének az okaival foglalkozik kiemelten, még ennél is többet ír a *fiatalokról*, mint a prekariátus egyik csoportjáról. Véleménye szerint ez több dologgal is összefügg, ezek között egy általános jelenség is megfigyelhető, miszerint a fiatalok mindig is bizonytalan helyzetben léptek be a munkaerőpiacra. Megfigyelhető, hogy a fiatalok napjainkban ideiglenes munkákat és határozott idejű szerződéseket kapnak, ez mindaddig elviselhető volt, amíg a hagyományos családi szolidaritás ezt enyhítette. Mindez a fiatalok karrieresélyeit is rontja. Standing e mögött a (globális) gazdaság és a munkaerőpiac átalakulása mellett egy mindent átható „árúvá válási” (commodification) és kommercializálódási folyamatot mutat ki (az oktatásban, felsőoktatásban is). A prekariátus következő nagy csoportját az idősök alkotják. Az idősök döntése, hogy nyugdíj után dolgozzanak, járhat azzal, hogy önként kerülnek a prekariátusba, és egyúttal járhat azzal is, hogy elveszítik azt, hogy a gyermekeik támogassák őket. Az alkalmi munka vállalása mögött az elszegényedéstől és a társadalmi leszakadástól való félelem is meghúzódik.

A prekariátusba nagyobb eséllyel kerülnek az *etnikai kisebbségek* tagjai, különös tekintettel arra, hogy körükben magasabb a munkanélküliség. Az etnikai kisebbségek tagjai gyakran tradicionálisan reprodukálják azokat a foglalkozási réseket (niche), melyek generációk óta adhatják a megélhetésüket.

Ugyancsak komoly esélye van a *fogyatékosággal élőknek*, hogy a prekariátusba kerüljenek. A bizonytalan munkahelyek és a hátrányos helyzet a bizonytalanság körforgását alakíthatja ki a körükben. Jelentős arányt képviselnek a prekariátuson belül a *segélyigénylők*, akik a munkaerőpiaci rugalmasság és a szociálpolitikai privatizálása következtében szegényednek el, válnak munkanélkülivé, és komoly eséllyel csúsznak a lumpenprekariátusba. A *kriminalizáltak* is a prekariátus forrását jelenthetik, élethelyzetük eleve a prekariátusi létre korlátozódhat. A prekariátus legnagyobb hátországát a *migránsok* jelentik, akik a prekariátus áldozatai, miközben „képzéletbeli gonosztevőkké” (így bűnbakká) válnak, hisz csökkentik az alacsony bérű munkások bérét és vállalati juttatásait.

A prekariátus főbb csoportjait illetően a szakirodalomban és a közpolitikai elemzésekben nagy konszenzus érvényesül, a főbb csoportokat hasonlóan határolják be a szerzők (Fuller, Vosko 2008; McKay et al. 2012). McKay et al. (2012) szakértői jelentésükben a következő foglalkoztatási formákat nevezik meg, melyekre a munkaerőpiaci bizonytalanság a jellemző: határozott idejű (ideiglenes) szerződések, részmunkaidős foglalkoztatás, színlelt (ál)önfoglalkoztatás, munkaerő-kölcsönzés, alvállalkozói és kiszervezett munka, be nem jelentett, informális és szabálytalan munkavégzés, idénymunka, kiküldetés. Ezeket a foglalkoztatási típusokat az Európai Parlament 2016-os jelentése is tartalmazza, és a 2012-es jelentéshez képest még megnevezik a nulla órás szerződéseket, ügyeleti munkát, a szakmai gyakorlatot és gyakornoki munkát, valamint a kényszerített munkát. Az Európai Unió intézményeinek az elemzései és jelentései az empirikus kutatások számára megfogható módon operacionalizálják a munka és a foglalkoztatás bizonytalanságát és azok formáit.

Robert Castel és a bémunka krónikája

A prekaritással és a prekariátussal foglalkozó teoretikusok között megkerülhetetlen Robert Castel (1998). Könyvének címe és alcíme jól foglalja össze, hogy mit is vizsgál a szerző: a bémunka történetét és a szociális kérdés (európai történetének) alakulásait.

A prekariátussal (prekár léthelyzettel, prekariálódással) foglalkozó szakirodalomban sokat hivatkoznak Castel művére, mely a bémunka krónikájával és a szociális kérdés alakulásáival

foglalkozik. Tanulmányunkban terjedelmi okokból Castelnek csak a legfontosabb, és a témánkkal összefüggő megállapításait elemezzük. A prekariátus jelensége, és az ezzel összefüggő szakirodalom szempontjából Castel meghatározó alapvetést fogalmaz meg könyve előszavában. A jövő kapcsán annak *bizonytalanságát* emeli ki, utalva arra, hogy a bémunkaviszony (melyhez a szociális kockázatok ellen védő-ellátó rendszerek többségét társítják) hosszú ideig olyan létformát jelentett, mely semmiféle biztonságot nem nyújtott, csak megvetést, lenézést és nyomort (Castel 1998, 11), hisz bémunkából élni annyit jelentett, hogy senki vagy. A bémunka társadalmi című fejezetben képet nyerhetünk arról, hogy hogyan látja kora társadalmát (a bémunka léthelyzete kontextusában). A „bérből élő társadalom” átfogóbb, mint a „bémunkások társadalmi”, hisz nemcsak a bémunkások élnek bérből (a kapitalizmusban), igaz, a különböző csoportok között sem átjárás, sem abszolút elkülönülés sincs. Ettől függetlenül a bémunka társadalmi néhány „társadalmi tömb” együttlétezéséeként mutatható be, így Castel beszél az önállókról, a plebejus tömbről (akik a bémunkaviszony alsó régióit foglalják el), és a reziduális, vagy peremre szorult tömbről, akik leginkább elszenvedik a munkaerőpiaci kereslet ingadozásait, és akiket a bizonytalan, időszakos, alkalmi munkák foglalkozásai tömörítenek együvé (bevándorlók, nők, szakképzetlen fiatalok vagy idős munkások). Castel az „Új szociális kérdés” című fejezetben a bémunka feltételeinek – pontosabban a gazdaság feltételeinek – az átalakulását és a gazdaság átalakulásából fakadó következményeket elemzi; e fejezetből csak a témánkkal összefüggő aspektusokat emeljük ki. Castel bemutatja a szociális kérdés és a szociális állam változásait, annak az okait is, elemzése kritikai, célja a „dicsőséges harmincak”,⁴ azaz a második világháború után felívelő korszak „ünneplésének” a meghaladása – e korszak a szociális jogok és a munkavállalói jogok aranykora, ez változott meg a hetvenes évek második felében. A változások három területen ragadhatók meg (Castel 1998, 372–374): az egyik a stabil helyzetűek destabilizációja, ami azt jelenti, hogy az addig integrálódott munkásrétegek és az alsó-középosztálybeli alkalmazottak egy részét a leszakadás fenyegeti. A helyzet második sajátossága a bizonytalanra vált helyzetben való tartós

⁴ Ez alatt a második világháború utáni 30 év (Trente Glorieuses) gazdasági fellendülését és annak pozitív társadalmi következményeit értik (Castel 1998, 352).

megállapodottság. A jelenségek harmadik típusa az alkalmaztatás biztonságvesztését és a társadalmi struktúrán belüli posztok hiányát tükrözi. A jövőt illetően Castel négy eshetőséget vázol (1998, 396–410). Ezek: a bér munkás léthelyzet romlásának fokozódása, a jelenlegi állapotok megőrzése és stabilizálása (sok erőfeszítéssel), a munka helyett (mivel az elvesztette központi szerepét) alternatívák keresése és a „társadalmilag hasznos munkából” keletkező „szűkös erőforrások” újraelosztása.

Elemzésünk módszere és mintaválasztása

Tanulmányunkban a prekariátussal és a prekariátussal foglalkozó hazai szakirodalmat elemezzük. Tanulmányunk céljából következően arra vagyunk kíváncsiak, hogy a prekariátusnak és a prekariátusnak milyen a szakirodalmi recepciója, a szerzők milyen kérdéseket vizsgálnak, mire fókuszálnak, mit tartanak fontosnak. Ennek megítéléséhez a *tartalomelemzés* módszerét választottuk.

A tartalomelemzés olyan kutatói eljárás, kutatási módszer, amely segítségével a szövegekből olyan következtetések vonhatók le, amelyek gyakran nyíltan nincsenek kimondva, de a szöveg szerkezetéből, az elemek együttes előfordulásából és azok törvényszerűen visszatérő sajátosságaiból kiolvashatók. A tartalomelemzés során a rendelkezésre álló szövegekből, „tartalmakból” mintát választunk, az elemzés megkezdése előtt kerül sor az elemezni kívánt kategóriák meghatározására (Babbie 1995, Lehota 2001, Fónai 2021). A kategóriák meghatározását illetően nagy vita van arról a szakirodalomban, hogy *előre meghatározott* kategóriákat vagy *kibontakozó* kategóriákat alkalmazzunk az elemzés során (az interjú kutatások esetében erről szól a Grounded Theory értelmezéséről kialakult vita, lásd Mitev 2012). Elemzésünkhöz előre meghatározott kategóriákat fogadtunk el, a prekariátus és a prekariátus főbb teoretikusainak a tanulmányai alapján, erősen támaszkodva Standing írásaira (2011, 2012). A szakirodalom feltárása során ezt kiegészítettük kibontakozó, feltáruló kategóriákkal is, melyek azonban illeszkednek a prekariátus meghatározó elméleti írásainak a kategóriáihoz. Az így kialakított kategóriákat, pontosabban a kategóriák tematikus csoportjait az 1. táblázat foglalja össze. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a kialakított kategóriarendszer kategóriáinak nem elemezzük az előfordulási gyakoriságát – *alkalmazott módszerünk az, hogy az egyes tanulmányok profilját, fókuszát*

határozzuk meg a tanulmány által elemzett problémák, kérdések kontextusában, és az elemzett tanulmányok profilja, fókusza alapján fogalmazunk meg következtetéseket. Arra voltunk kíváncsiak, hogy egy-egy tanulmány hány kategóriát (a kategóriák tematikus csoportját) elemez. Az egyes tanulmányokat a kialakított kategóriarendszer alapján nyolc csoportba soroltuk, ahogy arra utaltunk, egy tanulmány több csoportba is kerülhetett. Mivel a kialakított kategóriák nincsenek egy konkrét jelenségre, fogalomra, szóra leszűkítve, inkább beszélhetünk a „*kategóriák tematikus csoportjairól*”, melyek több, szűkebben értelmezhető jelenséget fognak át – ez megfelel az elemzésünk céljainak, hisz nem (konkrétabb) kategóriák előfordulási gyakoriságát vizsgáljuk a tanulmányokban, hanem azt, hogy az egyes tanulmányok a kategóriák hány tematikus csoportját elemzik.

Az elemzett tanulmányok kiválasztása

A tartalomelemzés során a kategóriák tematikus csoportjainak a kialakítása, létrehozása mellett nagyon fontos a mintaválasztás, azaz a ténylegesen elemzett szövegek körének a meghatározása. Ez azt is jelenti, hogy ismerjük a bevonható tanulmányok (folyóiratcikkek, könyvfejezet, könyvek) listáját mint alapsokaságot. Ilyen lista azonban nem áll rendelkezésünkre, ami nehezítette az elemzésbe bevonható tanulmányok körének a meghatározását. A következő lehetőségek alapján határoztuk meg az elemzésbe bevont tanulmányok körét:

- *egyszerű Google-keresés*, a „prekariátus” keresőszóra 3090 találatot kaptunk. Ezek jelentős részét bizonytalanok és esetlegesnek találtuk, számos ismétlődéssel, a tanulmányok, írások gyakran csak a fogalmakat (prekariátus, prekariátus) használják, mélyebb elemzés nélkül, jelentős számban napi- és hetilapok cikkei tartoznak ide. Emiatt ezekből a tanulmányokból keveset vontunk be az elemzésbe, főként azokat, melyek a megbízhatóbb adatbázisokban (Matarka, EPA) is szerepeltek. Egy tanulsága azonban van a Google-keresésnek: bár a témával foglalkozó szerzők egy része szerint a prekariátus elemzése az akadémiai írásokban még nem nyert polgárjogot, a találatok száma alapján maga a fogalom (prekariátus) már általánosan elterjedt a hazai akadémiai, szakmai írások mellett a médiában és a közösségi platformokon is;

- egyszerű keresés a *MATARKA* adatbázisban: 14 találatot kaptunk, ami nem jelentős, ugyanakkor a *MATARKA* továbbvezet az EPA adatbázisba;
- az *EPA (Elektronikus Periodika Archivum) adatbázisában* egyszerű kereséssel (a prekariátus előfordulása a szövegben) 179 találatot kaptunk. Ezek egy része duplum, egy jelentős része esetlegesen használja a prekariátus kifejezést (de nem elemzi azt és az általa jelölt jelenséget);
- a *Google Tudós* az egyszerű keresésre 240 találatot ad, de az EPA-hoz hasonlóan magas a duplumok és a fogalmat csak esetlegesen alkalmazó tanulmányok aránya.

A négy keresés alapján 68 tanulmányt vontunk be a vizsgálatba, ezek közül 23 tanulmány elemez a „prekariátussal”, „prekaritással” összefüggő jelenségeket, de nem használják ezeket a fogalmakat maguknak a jelenségeknek a jellemzésére és megnevezésére (leginkább az atipikus foglalkoztatást elemző írások tartoznak ide). Így 45 olyan tanulmányt elemzünk írásunkban, melyek explicite is a prekariátussal és a prekaritással foglalkoznak. A prekariátussal összefüggő jelenségeket elemző, de a prekariátus fogalmi rendszerét nem alkalmazó írások részben a vázolt keresések eredményeként kerültek az elemzett tanulmányok közé, más részük a szerzők miatt került a mintába (tanulmányuk jelent meg a prekariátusról, így más írásaikat is beválogattuk). A tanulmányok két csoportja között lényeges eltérés tapasztalható, ezekre a következő alfejezetben utalunk.

A tanulmányok által elemzett kategóriák tematikus csoportjai

Ahogy arra a módszertan kapcsán utaltunk, elemzésünk a prekaritással és a prekariátussal összefüggő jelenségekre és azok összefüggéseire irányulnak. Azt elemizzük, hogy a tanulmányok a potenciális kategóriák (a tanulmányban ezek a „kategóriák tematikus csoportjai”) közül melyekre fókuszálnak; elemzésünk nem az egyes kategóriák előfordulási gyakoriságára, hanem a tanulmányok profiljának a meghatározására koncentrál. Ez legalább annyira alkalmas a prekaritás és a prekariátus jelenségének a jellemzésére, a főbb sajátosságok megragadására, mint a kategóriák előfordulási gyakoriságának az elemzése. Arról nem is szólva, hogy az egyes tanulmányok esetében gyakran csak a téma, a probléma ragadható meg, és kevésbé maguk a kategóriák – ezért is alkalmazzuk a *tanulmányok által elemzett kérdések „kategóriáinak a tematikus csoportjai”* meghatározást a

„kategória” helyett (bár az egyes „tematikus csoportok” megfélelhetőek konkrétabb kategóriáknak is). Lássuk a tanulmányok besorolását az egyes tematikus csoportok alapján – egy-egy tanulmány több „tematikus csoportba” is sorolható (1. táblázat).

1. táblázat: A tanulmányokban előforduló kategóriák tematikus csoportjai (darab)⁵

	A prekaritást és a prekariátust elemző tanulmányok	A prekaritással és a prekariátussal összefüggő kérdéseket elemző tanulmányok, e fogalmak használata nélkül	Összesen
Munkaerőpiaci bizonytalanság, kiszolgáltatottság és atipikus foglalkoztatás	16	13	29
Fogalmi kérdések*	21	1*	22
Bérmunka, jóléti állam, neoliberális fordulat, neoliberalizmus	16	6	22
A prekariátus (potenciális) csoportjai	12	3	15
Centrum, félperiféria, periféria, világtrend-szer-elméletek, függőség	11	3	14
A prekariátus és a prekaritás operacionálizálása, empirikus kutatások	11	2	13
A prekariátus mint osztály-struktúra és rétegződélméleti kontextusok	9	1	10
Gig economy	5	1	6
Összesen	101	30	131

* Borbély-Pecz (2017) a prekaritással és a prekariátussal érintkező fogalmakat elemzi, bár magáról a prekariátusról nem ír

⁵ Az egyes tanulmányok besorolását, hogy milyen kategóriákat vizsgálnak, ezek alapján milyen „tematikus csoportba” sorolható, a továbbiakban mutatjuk be.

Ahogy arra utaltunk, a kategóriákat (a kategóriák tematikus csoportjait) előre meghatározott és kibontakozó kategóriákként hoztuk létre, alakítottuk ki, a teoretikus írások elemzése alapján. A prekariátus meghatározó írásainak az elemzése kínálta az „előre meghatározott kategóriákat”; munkaerőpiaci bizonytalanság, bérmunka, jóléti állam, neoliberais fordulat, centrum, periféria és világrendszer-elméletek; a prekariátusba csúszó társadalmi csoportok, a prekariátus mint osztály. A kibontakozó kategóriákat további teoretikus írások elemzése révén konceptualizáltuk (itt is figyelembe véve a bérmunka, jóléti állam, neoliberais fordulat, centrum, periféria és világrendszer elméleteket; valamint az osztály problematikához kapcsolódóan a struktúra és rétegződéelméleteket, a prekariátus operacionalizálását és az empirikus kutatásokat, valamint a gig economy-t). Fontos megjegyezni, hogy a „munkaerőpiaci bizonytalanság” és (a prekariátus, prekariátus) „fogalmi kérdéseinek” az elválasztása komoly elemzőmunkát igényel, hisz a prekariátus és a prekariátus fogalmának központi eleme épp maga a munkaerőpiaci bizonytalanság. Az elemzés során azt tapasztaltuk, hogy a „munkaerőpiaci bizonytalanság” nemcsak leíró kategória („mi van”), hanem alkalmas az analitikus elemzésre is („miért és hogyan van”) – ezért ezt a két kategóriát, illetve a tanulmányok által elemzett jelenségek „tematikus csoportjait” külön kezeltük.

A kategóriák tematikus csoportjainak az előfordulása jelzi, hogy a prekariátussal és a prekariátussal foglalkozó hazai írásoknak mi a fókusz, mi a profilja, a szerzők mit tartanak fontosnak elemzéseik során. A tanulmányok legnagyobb részét azok teszik ki, melyek a munkaerőpiaci bizonytalanságot, a fogalmi kérdéseket, a bérmunka változásait és a neoliberais fordulattal összefüggő kérdéseket vizsgálják. Megfogalmazható, hogy a *hazai szakirodalomban a hangsúly az elemző, teoretikus, az oksági összefüggésekre fókuszáló megközelítésmódon van* – még ha a fogalmi kérdéseket elemző tanulmányok szemléletmódja és elemzései gyakran leíróak is.

A kategóriák tematikus csoportjai kapcsán amellet érvelünk, hogy egy részük oksági hatást gyakorol a kategóriák által jellemezhető jelenségek más csoportjaira, részére (nem maguk a kategóriák, hanem az általuk megragadható jelenségek és folyamatok). Ahogy jeleztük, a „fogalmi” kérdések inkább leíróak, azt mutatják, hogy „mi van”, hogyan mutatható be, jellemezhető a prekariátus és a prekariátus. A kategóriák másik csoportját azok alkotják, melyek a tényleges társadalmi és gazdasági

folyamatokban oksági hatást gyakorolnak például a munkaerőpiaci folyamatokra, például a világrendszer-elméletek által elemzett, centrum és félperiféria függési folyamatok révén. A munkaerőpiaci változásokat elemző írások is érhetőbbé válnak a neoliberais fordulat, a jóléti állam átalakulásának kontextusában.

A prekariátussal mint osztállyal, és ennek kapcsán struktúra- és rétegződéelméleti kérdésekkel kevés tanulmány foglalkozik. Ez részben következhet abból, hogy a prekariátus mint osztály létrejöttére vonatkozó várakozások (Standing 2011, 2012, 2014) nem realizálódtak, e folyamatok nem ragadhatók meg a magyar társadalom változásaiban, de abból is, hogy alig folytak a prekariátust mint potenciális osztályt figyelembe vevő struktúra- és rétegződéskutatások hazánkban.⁶ Ez összefügghet a prekariátusra és a prekariátusra vonatkozó operacionalizálási kérdésekkel is, melyek súlya viszonylag szerény a szakirodalomban, és az operacionalizálás is elsősorban a munkaerőpiaci bizonytalanság mérésére, mintsem a prekariátus mint osztály konceptualizálására és operacionalizálására vonatkozik. A tanulmányok legkevésbé a gig economy („hazai gazdaság”) jelenségére reflektálnak, holott a hazai alapú platformok által közvetített munkák (egyszeri feladatokra vagy projektekre) egyre elterjedtebbé válnak.

A prekariátust és a prekariátust explicite elemző és az azzal összefüggő jelenségeket elemző, de a prekariátus fogalomrendszerét nem alkalmazó tanulmányok között jelentős különbség mutatkozik, ami érthető, hisz a második csoportba sorolt tanulmányok nem foglalkoznak a prekariátus és a prekariátus elméleti kérdéseivel. Fontos megjegyeznünk, hogy a hazai szakirodalomban is általánosan elterjedté vált a „prekariátus” fogalom használata (szemben Szépe 2012a, Éber 2017 és Szántó 2019 állításával), ám ez gyakran csak azt jelenti, hogy a szerzők utalnak a „bizonytalan léthelyzetre”, a prekár munkapiaci helyzetre, vagy magára a prekariátusra, de mélyebben nem elemzik ezeket a fogalmakat, vagy az általuk jelölt társadalmi jelenséget. Épp ezért az ilyen tanulmányokat is a második csoportba soroltuk (az EPA adatbázisában az egyszerű keresés épp a prekariátus kifejezés előfordulása alapján adja meg ezeket a tanulmányokat). A tanulmányoknak ez a csoportja a munkaerőpiaci

⁶ A prekariátus mint osztály (és nem munkaerőpiaci csoport) empirikus vizsgálatához, jellemzéséhez lásd: Bánóczy – Kabai – Kovácsy 2015, Albert et al. 2019, Éber 2020.

bizonytalanságra, a kiszolgáltatottságra és az *atipikus foglalkoztatásra* koncentrál, ami azt is jelzi, hogy a magyar társadalomban és a munkaerőpiacon a prekariátus egy hosszú idő óta létező jelenség és folyamat, melyet a tanulmányok közgazdasági és munkaszociológiai, szociálpolitikai aspektusokban vizsgálnak, a szóba jöhető elméleti értelmezési keretek közül pedig a bérmunka, a jóléti állam, a neoliberalis fordulat, és a neoliberalizmus jelenik meg.

Az elemzés limitációi

Az *Elemzésünk módszere és mintaválasztása* fejezetben bemutattuk, hogyan választottuk ki az elemzett tanulmányokat. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a prekariátussal és a prekariátussal, pontosabban e társadalmi jelenségekkel és folyamatokkal összefüggő kérdésekkel jelentős hazai és nemzetközi szakirodalom foglalkozik, emiatt is szükséges tematikus limitációt érvényesíteni. Úgy látjuk, hogy ez három területen szükséges, ellenkező esetben a vizsgált kérdés elemzése parttalanává válik, bár, tegyük hozzá, jelen tanulmányunkban ezeket a kérdéseket is érintjük (de csak azokat, melyek explicite is foglalkoznak a prekariátussal). E területek a következők: a világrendszer-elméletek, a struktúra- és rétegződéseméletek, továbbá szociálpolitikai elemzések (ha nem a prekariátus áll a fókuszukban).

A világrendszer elméletekkel, centrum és (fél)periféria elméletekkel, modernizáció elméletekkel, ahogy arra utaltunk is, magyarázhatók a centrumon kívüli társadalmakban a prekariátus jelenségei (de a centrumban is). Ugyanakkor a világrendszer-elméleteknek az elemzése nagyon kitágítaná e tanulmány kereteit, így csak utalunk néhány hazai teoretikusra, akiknek az elemzése hozzájárulhatnak a prekariátus alaposabb megismeréséhez is (Böröcz 2017, Sík 2019, Szigeti 2011). A tanulmányban elemzett szerzők is kiemelik, hogy a prekariátus jelentős mértékben a kapitalista világrendszer működési módjából fakad, e viszonyok átalakulása összefonódva a posztfordizmusmal és a neoliberalis fordulattal, jelentős mértékben hozzájárultak a prekariátus és a prekariátus globális jelenséggé válásához (Ágh 2018, Éber 2015, Éber 2020, Szépe 2016, Tallár 2017a, Tallár 2017b).

Standing írásaiban azzal érvel, hogy a prekariátus egy kialakulóban lévő, „veszélyes” osztály – ahogy arra tanulmányunk elméleti fejezetében is utaltunk; ez az állítása komoly vitát generált arról, hogy tekinthető-e a prekariátus osztálynak. Ez felveti az osztályelméletek, struktúra- és rétegződéseméletek és kutatások eredményeinek a figyelembe vételét

a prekariátus elemzése során, azonban e kérdések mélyebb elemzését tanulmányunkban terjedelmi okokból nem tudjuk elvégezni. A következő fejezetekben a *prekariátussal mint potenciális osztályal foglalkozó tanulmányokat ismertetjük, az elemzésbe bevont tanulmányokban*, de nem térünk ki a struktúra- és rétegződéskutatások elméleteire, eredményeire, vagy például az osztályelemzések körül folyó tudományos diskurzusra. Ugyanakkor a jelenség kezelését sürgető társadalmi feszültségek miatt utalunk arra, hogy az ezredforduló óta több hazai empirikus kutatás is folyt, mely a társadalmi struktúrát és az egyes rétegek helyzetét vizsgálta (Kolosi 2000, Kolosi – Pósch 2014, Huszár 2016). A hazai empirikus rétegződéskutatásokat, melyek a prekariátust is megragadták a magyar társadalomszerkezetben, a BBC's Great British Class Survey Experiment kutatását figyelembe véve tervezték (Savage et al. 2013, Jones 2013), a BBC kutatás eredményeként hét osztályt neveztek meg a kutatók, köztük a prekariátust (Albert et al. 2019).

A szociálpolitikai, munkaerőpiaci tárgyú írások esetében azokra koncentráltunk, melyek a prekariátussal és a prekariátussal explicit módon foglalkoznak, azokat a tanulmányokat nem vettük figyelembe, melyek csak utalnak a prekariátussal összefüggő fogalmakra, vagy csak (esetlegesen) használják e fogalmakat (ez alól kivételt jelentettek az atipikus foglalkoztatásról írt tanulmányok). E limitáció miatt itt csak utalunk néhány, szociálpolitikai tárgyú és szemléletű írásra, melyek érintik és elemzik témánkat (Herrmann – Bobkov – Csoba 2014, Krémer – Nyíri Szabolcs – Stadinger 2020).

A prekariátus és a prekariátus több jellemzőjét elemző tanulmányok

Ebben a fejezetben azokat a tanulmányokat elemezzük, melyek a prekariátus és a prekariátus több vonatkozását, jelenségét is vizsgálják, így átfogóbb képet adnak az elemzett jelenségekről.⁷ Ehhez a vizsgálathoz kialakított kategóriákat vettük figyelembe, azaz azt, hogy az egyes tanulmányok a kategóriák hány tematikus csoportját elemezik, ez alapján hány csoportba sorolhatók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi tanulmány kevésbé volna

⁷ Éber 2016; Éber 2017, Éber 2020; Farkas 2015; Fónai – R. Fedor 2023; Huszár – Sík 2017; Kelemen – Rakovics 2013; Mikle 2019; Nagy 2020; R. Fedor 2021; Sík – Szeitl 2016; Szépe 2012; Szépe 2016; Szabó – Rófi 2014.

fontos, hisz egy-egy kérdésre koncentrálna mélyebb elemzést folytathatnak. A kategóriák több tematikus csoportját vizsgáló tanulmányok közös vonása, hogy az elemzett jelenségek, kategóriák közötti kapcsolatok feltárására is törekszenek.

Azok a tanulmányok, melyek több témát (kategóriát) vizsgálnak, leginkább a *fogalmi kérdésekre* koncentrálnak (a fogalmi kérdések 13 tanulmányban jelennek meg). Ezt követi a *jóléti állam átalakulása és a neoliberalizmus* (8 tanulmányban), majd a *prekariátus potenciális csoportjai* (6 tanulmányban), a *prekariátus mint osztály* (6 tanulmányban), a *prekariátus operacionalizálása és empirikus kutatása* (6 tanulmányban) a *világrendszer-elméletek, a centrum és periféria problematikája* (5 tanulmányban), a *munkaerőpiaci bizonytalanság* (5 tanulmányban), és a *gig economy* (1 tanulmányban). Az összes, elemzett tanulmányhoz képest ezek az írások, bár a prekariátus és a prekariátus több területét (melyeket a kategóriák tematikus csoportjaival jellemezhetünk), elsősorban az *elméleti és fogalmi kérdésekre koncentrálnak*, a további elemzéseket és következtetéseket ebben az elméleti keretben fogalmazzák meg. Fontos megjegyezni, hogy az elméleti és fogalmi tisztázások során a szerzők – ha más kérdésekkel is foglalkoznak – a világrendszer, a centrum és (fél)periféria elméletet, a posztfordizmust, a jóléti rendszerek átalakulását és a neoliberalizmust a prekár folyamatok és a prekariátus kialakulásának oksági magyarázatoként értelmezik, és ebben a kontextusban vizsgálják a munkaerőpiaci folyamatok változásait is. E tanulmányok közül a prekariátust, mint osztályt kevés írás vizsgálja teoretikusan (Szépe 2012, Éber 2017, Éber 2020, Fónai – R. Fedor 2023), az elemzések részben a struktúra- és rétegződélméletek kontextusában történnek (Éber 2020). Jellemzőbb, hogy a szerzők a szakirodalmi állításokat és vitákat elemzik; három tanulmányban történik kísérlet arra, hogy a prekariátust mint osztályt, vagy legalábbis társadalmi csoportot (helyét a társadalmi struktúrában) leírják (Kelemen – Rakovics 2013, Huszár – Sík 2017, Sík – Szeidl 2016). Ez utóbbi megközelítés szorosan kapcsolódik a prekariátus operacionalizálásához, melyek célja a prekariátus társadalmi helyzetének, csoport, réteghelyzetének a megragadása és annak jellemzése (Huszár – Sík 2017, Sík – Szeidl 2016), illetve a prekarizálódás vizsgálata konkrét társadalmi csoportokban (Fónai – R. Fedor 2023, Mikle 2019, R. Fedor 2021, Szabó – Rófi 2014).

A szerzők között különösen aktív Éber Márk Áron, aki több tanulmányban és könyvben is elemzte a prekár folyamatokat és a prekariátust

(2015, 2016, 2017, 2020). Az ő írásai mellett a hazai szakirodalomban az egyik alapműnek Szépe András PhD-dolgozata számít, aki a prekár folyamatok és a prekariátus elméleti és fogalmi aspektusait elemezte (2016), és jelentős mértékben járult hozzá a Fordulat folyóirat 2012-es tematikus számának a megjelenéséhez (Böcskei – Szépe 2012). Ki kell még emelnünk Farkas Xénia írását is, aki ugyancsak a prekariátus átfogó elemzésére vállalkozott (Farkas 2013).

A kategóriák tematikus csoportjai a tanulmányokban

Jelen fejezetben a kialakított kategóriarendszer (a kategóriák tematikus csoportjai) keretében elemezzük a mintába bevont tanulmányokat. Mivel a bevezető fejezetekben (a prekariátus fogalma, a prekariátus csoportjai) – elsősorban a téma nemzetközi irodalma alapján – a főbb elméleti kérdéseket már vizsgáltuk, arra törekszünk, hogy a jellegzetes, meghatározó véleményeket és álláspontokat, elemzéseket ragadjuk meg, terjedelmi okokból is.

Munkaerőpiaci bizonytalanság, kiszolgáltatottság és atipikus foglalkoztatás⁸

A hazai szakirodalomban a prekariátussal kapcsolatban leginkább vizsgált kérdés a munkaerőpiaci bizonytalanság és az atipikus foglalkoztatás. Mivel a prekariátus és a prekariátus egyik jól megragadható jelensége a munkaerőpiaci bizonytalanság, ez nem véletlen, hisz a kérdéskör *sine qua non* feltételéről van szó. Magát a munkaerőpiaci bizonytalanságot a prekariátusra vonatkozó elméletek kidolgozása és azok elterjedése előtt is vizsgálták, az atipikus foglalkoztatásra vonatkozó kutatások és elméletek körében – ugyanis maga a jelenség hamarabb alakult ki, mint ahogy a ma elterjedt prekariátus és prekarizálódás magyarázat elfogadottá vált volna. Fontos megjegyezni, hogy az „atipikus” foglalkoztatás kifejezést a szakpolitikák is használták és használják, a gazdaság és a munkaerőpiac átalakulása miatt maga a kifejezés és az általa leírható foglalkoztatási formák egy része kifejezetten pozitív megítélést kapott a szakirodalomban (lásd Tardos 2012,

⁸ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Artner 2018; Artner 2019; Bakó és mtsai. 2014; Bukodi 2006; Czeglédi 2016; Csoba 2007, 2010, 2022; Czirfusz és mtsai 2019; Huszár – Sík 2017; Illésy és mtsai 2012; Krémer 2009; Laky é. n.; Messing 2012; Meszmann 2016; R. Fedor 2018; R. Fedor 2021; Sík – Szeidl 2016; Siskáné Szilasi – Halász 2017; Szépe 2012a, 2012b, 2016; Szalai 2006; Tardos 2012; Tallár 2013; Szántó 2019; Török 2006; Tamás 2016; Tamás G. 2008.

Laky é. n.), mint egyfajta racionális reagálás a nem fenntartható teljeskörű foglalkoztatásra.

A munkaerőpiaci bizonytalanság, kiszolgáltatottság és atipikus foglalkoztatás kérdéseit elemző tanulmányok két dologra fókuszálnak (az egyes írások természetesen mindkettővel foglalkozhatnak): a bizonytalanság és a kiszolgáltatottság okaival, illetve az atipikus foglalkoztatás konkrét típusaival. Az atipikus munka kialakulását elemző szerzők a legtöbbször a bér munka átalakulása – jóléti rendszerek átalakulása – neoliberalizmus – függőségelméletek, illetve folyamatok keretében vizsgálják az atipikus munkát. Csoba rámutat, hogy a rugalmas és a korábbi normákkal kevésbé határok közé szorított foglalkoztatást, az atipikus munkát a szakértők félelemmel, de nagy várakozással fogadták, mint amivel csökkenthető a munkanélküliség, több munkavállaló vehet részt a munkában. A várakozás az volt, hogy az atipikus foglalkoztatási formák csak átmenetiek, és a gazdasági hullámvölgyek indukálják – miközben az atipikus munkavégzés kitölti a munka fogalmát, és nem változik vissza tipikus bér munkás foglalkoztatássá (Csoba 2010, 33).

Lássuk, a szakirodalomban mit tartanak atipikus foglalkoztatásnak.⁹ Artner meghatározása alapján „tipikusnak nevezük azt a foglalkoztatási formát, amely teljes munkaidőben, határozatlan időre szóló alkalmazotti munkaszerződés keretében valósul meg. Ennek megfelelően „atipikus” minden munkaviszony, ami ettől eltér” (Artner 2018, Artner 2019, 1). A tipikus munkaszerződések aránya egy európai parlamenti jelentés alapján az Európai Unióban csökkenő, 2014-ben 59 százalék

⁹ Megjegyezzük, hogy az atipikus foglalkoztatás típusait a foglalkoztatáspolitikai is alapvetően alakítja. Mégis, a munkaerőpiaci oldalról érkeztetett a nyomás a foglalkoztatás átalakítására a gazdasági válságok, hullámvölgyek, magas munkanélküliség idején. Ez állami szabályozást majd nemzetközi együttműködést vont maga után (lásd ILO), ami az atipikus foglalkoztatás formáinak a jogi szabályozását eredményezte. A politikára irányuló nyomás azonban „jól jött” a munkáltatóknak (vállalatoknak, globális vállalatoknak), hisz a munkaerőpiac és a foglalkoztatás átalakulása számukra kedvező. A folyamatból a politika is „jól jött ki”, hisz a politikusok a foglalkoztatási adatokkal indokolják a munkaerőpiac átalakulását és átalakítását. A szabályozás miatt van az, hogy a szerzők ugyanazokat az atipikus foglalkoztatási formákat vizsgálják írásaikban, melyeket a szabályozás alakított ki, pontosabban rögzített, igaz, számos atipikus forma már a szabályozás előtt is működött. Ebben a tanulmányban a neoliberális fordulattal foglalkozó írások egy része elemzi ezeket a jelenségeket és folyamatokat.

volt (Artner 2019, 3). Az atipikus foglalkoztatást a munka „rugalmasítása” hozta magával (azok a gazdasági és munkaerőpiaci folyamatok, melyekre korábban már utaltunk) – a „rugalmasításnak” két formája alakult ki, a külső vagy munkaerőpiaci, és a belső vagy funkcionális rugalmasság, melyek eltérő foglalkoztatási formákkal járnak (Illésy és mtsai 2012, 237). Részben az atipikus foglalkoztatás formáiként is értelmezhető az a tipológia, amit Tamás Pál fogalmaz meg. A „megosztott gazdasági” projekteknél figyelhető meg, hogy a munkafolyamatot jogi vagy társadalombiztosítási terhek nélkül szervezik meg, leválasztva azt magáról a munkavégzéstől. Tamás szerint ez csak a jóléti államok által működtetett miliőben számít szokatlannak, Közép-Európában a munkaerő 30-50 százalékát a 90-es évek elejétől hasonló feltételek, a közterhek kifizetése nélkül alkalmazták. Ebben a párhuzamos világban nincsenek szerződések, szabályozott bérek, nincs szabályos munkakör, munkaidő vagy kötelező képzés (Tamás 2016, 1373).

Az atipikus foglalkoztatási formák, melyek megfelelnek a prekaritás szakirodalomban a prekár munkavégzés típusainak és formáinak, a következők (ezeket használják a különböző közpolitikai dokumentumokban is). „Ilyen mindenekelőtt a *részmunkaidős*, a *határozott időre szóló*, a *megbízásos*, a *táv munkában* (otthon) végzett munka, az *alkalmi*, az egyéni vállalkozásban vagy munkaerő-kölcsönzőn, ügynökségen (*agencym*) keresztül történő foglalkoztatás, a „*nulla óras szerződés*” (*zero hour contract*) vagy a „*kivétel*” (*opt-out*) klauzulát tartalmazó (a törvényes heti maximumnál több munkaórát is megengedő) szerződés. De szigorúan véve, ide sorolható az első pillanatra „tipikusnak” nevezhető, tehát teljes munkaidős, határozatlan idejű foglalkoztatás is, amennyiben – mint az napjainkban mindinkább szokás – *speciális munkarendben* történik (például terepen végzett munka, 24–48 órás rendszer vagy a „*rugalmas*”, illetve *csúsztható munkaidő* stb.)” (Artner 2019, 1).

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) meghatározásai alapján a következő munkaformák sorolhatók a rugalmas (atipikus) tevékenységek halmazába: *részmunkaidős foglalkoztatottak*, *időszakos foglalkoztatottak*, *munkaerő-kölcsönzés*, *otthoni munka*, illetve a *táv munka*, *rugalmas munkaidő-beosztás*, *éjszakai*, *hétvégi műszakban végzett munka*, az ún. „*antiszociális munkarend*” állandó vagy alkalmankénti esti, éjszakai vagy hétvégi munkavégzést jelent. Az önfoglalkoztatás végül nem munkaviszonyban végzett – és ebben az értelemben atipikus – munka (Siskáné – Halász 2017, 268).

Meszman öt foglalkoztatási formát különít el (elsősorban a nagyvállalati és az állami szektorban foglalkoztatottak esetében): a közfoglalkoztatási programokban való részvételt, a munkaerő-kölcsönzést, a határozott idejű foglalkoztatást, a részmunkaidős foglalkoztatást (beleértve az egyszerűsített foglalkoztatást és a szolgáltatási tevékenységet, szerződéseket is), és a (fiktív) önfoglalkoztatást (Meszman 2016, 3; lásd még: Siskáné – Halász 2017). Meszman szerint a magyar elsődleges munkaerőpiac perifériáján, ahol a kis- és középvállalkozások dominálnak, az árnyékszerződés-kötések, az informális alkuk, a részmunkaidős foglalkoztatás, a színlelt önfoglalkoztatás és a be nem jelentett munkavégzés a gyakori (Meszman 2016, 9).

A hazai szakirodalomban is vizsgálják ezektől eltérő, prekár jellegű és atipikus foglalkoztatási formákat, ezek főként alkalmi, szürke- és feketemunkák, illetve foglalkoztatás, melyet az érintettek leginkább kényszerből vállalnak, mert vagy kiszorultak az elsődleges munkaerőpiacról, vagy az elérhető jövedelmek (a szociális transzferekkel együtt is) elégtelenek a megélhetéshez (Messing 2012).

Fogalmi kérdések¹⁰

A prekariátus fogalma nem előzmények nélküli a szakirodalomban, azok a társadalmi jelenségek, melyeket a 2000-es évektől a prekariátus és a prekariátus fogalmával jellemeznek, már korábban is megragadhatók voltak. Ezeket a fogalmakat ragadja meg és elemzi Szépe (2016). A 60-as években jelent meg a „*marginalitás*” kategóriája, amely egy sajátos strukturális dimenziót jelentett, és egy új, integrálhatatlan réteg kialakulásával fenyegetett. A 70-es években az *informalitás* fogalmát használták olyan gazdasági tevékenységek megnevezésére, melyek a hagyományos állami szervezeteken és a magánszektor intézményein kívül estek. Ugyancsak a 60-as évektől terjedt el az *underclass* kategóriája, mely a leszakadó, társadalom alatti osztályt jelentette, létrejöttében a gazdaságban végbemenő strukturális folyamatok játszottak szerepet (ezek vesztese). Szépe említi még a *kirekesztés* és a *kirekesztettség* kategóriáit is, úgy látja, hogy a prekariátus és a

prekarizálódás fogalmához épp a kirekesztés és a kiilleszkedés (Castel 1998) fogalma áll a legközelebb. Ha a prekariátusra leíró kategóriaként tekintünk, azokat soroljuk ide, akiknek a léthelyzete prekár/bizonytalan. A prekarizálódás folyamatként a prekariátus/sebezhetőség/létbizonytalanság általános terjedésére koncentrálnak (Szépe 2016, 58–61).

A prekariátussal összefüggő fogalmak, terminusok definiálása során Szépe (2012b) kiemeli, hogy a prekariátus legtöbbet használt megfelelője a létbizonytalanság fogalma lehet. A leggyakrabban használt kategorizáció az, amikor a munka világában tapasztalható bizonytalanságot, kiszolgáltatottságot, a munkaviszony atipikusságát vesszük alapul, a harmadik megközelítés pedig a prekariátus/sebezhetőség/létbizonytalanság általános terjedésére koncentrálnak. A fogalmat először a bizonytalan léthelyzetek és munkaviszonyok leírására, majd a társadalom egészét leíró kategóriaként használták (Szépe 2012b, 93).

A prekariátus fogalmának kialakulását és elterjedését vizsgálja a nemzetközi és a hazai szakirodalomban Tordai Bence. Szépe Andrásához hasonlóan a fogalom kialakulását és használatát egy általánosabb folyamatba illesztve mutatja be, ami részben azokat a társadalmi (munkaerőpiaci) jelenségeket írja le, melyek a ma prekariátusként és prekariátusként azonosított jelenségek, illetve az ezeket megnevező fogalmak voltak. A jelenségről a francia szakirodalomban lehetett sokat olvasni, mint prekárius munka, prekárius léthelyzet. A fogalmak szélesebb körű elterjedése részben Barbier tanulmányához kapcsolódik (2002), aki nagyon alapos, angol nyelvű elemzést végzett a szóhasználatról, a fogalmakról, terminusokról (egyben jellemezte is azokat). A prekariátus elemzését illetően meghatározó volt Standing munkássága (2011, 2012, 2014, 2018). Tordai a fogalmak hazai használatát és elterjedését illetően Tamás Pál, Tamás Gáspár Miklós és Gagy Zsófia szerepét emeli ki (Tordai é. n., 10–11).

A hazai szakirodalomban is konszenzus van a prekariátussal összefüggő *fogalmak* használatát illetően (eltekintve a prekariátussal és a prekariátussal összefüggő néhány jelenség, például a prekariátus mint osztály kapcsán kialakult vitáktól). Ahogy arra utaltunk, a fogalmi kérdések szorosan összefüggnek a munkaerőpiaci bizonytalansággal, a gazdaság és a munkaerőpiac működésével. Éber 2017-es tanulmányában fontosnak tartja, hogy megtanuljuk a „p betűs szavak” használatát: „a prekárius bizonytalanságot, a prekariátus bizonytalan léthelyzetet, a prekarizálódás a munkát és az életet védő szociális

¹⁰ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Artner 2018; Borbély-Pecze 2017; Böcskei – Szépe 2012; Éber 2016; Éber 2017, 2020; Farkas 2015; Fónai – R. Fedor 2023; Forray 2018; Huszár – Sík 2017; Kelemen – Rakovics 2013; Mikle 2019; Nagy 2020; Sík – Szeidl 2016; Szépe 2012a, 2012b, 2016; Szabó – Rófi 2014; Tamás 2007; Tordai é. n.; Kömüves 2016; Tallár 2014.

biztonság meggyengülését, a prekariátus pedig a bizonytalan és biztonsághiányos sorsban osztozók körét. Valamennyi esetében sérülékeny munkaviszonyról, bizonytalan foglalkoztatásról, alacsony és kiszámíthatatlan munkabérről, előre nem látható munkaidőről, következőképpen ingatag élethelyzetről és tervezhetetlen jövőről van szó.” (Éber 2017, 1)¹¹

Az átfogóbb, több kérdést is elemző írások közé tartozik Farkas Xénia dolgozata (Farkas 2015). A fogalmi aspektusokat illetően más szerzőkhöz hasonlóan fontosnak tartja a használt terminusok egyértelműségét és elkülönítését, így a szegénység, az underclass, a kirekesztés és a prekariátus pontos meghatározását (Farkas 2015,5).

Bérmunka, jóléti állam, neoliberális fordulat, neoliberalizmus¹²

A prekaritással és a prekariátussal foglalkozó szerzők jelentős része történeti, társadalom- és gazdaságtörténeti, társadalom- és szociálpolitikatörténeti aspektusokban tárgyalja a „bizonytalanság” kialakulását a társadalomban és a munkaerőpiacon. Ezek az elemzések szorosan összefüggnek a vilárendszer elméletek, centrum és periféria elméletek magyarázataival is, ezek közül tanulmányunkban csak azokat elemezzük, melyek a prekariátussal foglalkoznak. Az elemzések egyetértenek abban, hogy a második világháborút követő „dicsőséges harminc év” (lényegében a jóléti társadalmak kora) után a 70-es évek válságai egy neoliberális fordulathoz vezettek, mely az állam szerepét radikálisan csökkentette, a piaci folyamatokat hagyta érvényesülni és azokat

támogatta a politika és a jogalkotás eszközeivel is. Ennek egyik eredménye a munkaerőpiaci bizonytalanság lett, a korábbi, kiszámítható „bérmunka társadalma” átalakult, a biztos kereteket a bizonytalanság és „flexibilitás” váltotta fel. Maga a neoliberalizmus mint politikai és ideológiai irányzat ehhez a folyamathoz szállított legitimációs érveket (Ágh 2018, Éber 2016, Éber 2017, Tallár 2014).

A jóléti megegyezést felrugó fordulatot, a szerzők egy része szerint „társadalomellenes új politikai irányvonalat” (Éber 2017, 6) nevezik neoliberalizmusnak. Éber szerint a neoliberalizmus a piacok „felszabadítására” törekszik, a szabad versenyre, a tiszta és önszabályozó piacra hivatkozik. A valóságban azonban az oligopóliumokkal és monopóliumokkal torzított piacok legnagyobb szereplőit, a transznacionális nagyvállalati szektort támogatják (Éber 2017) – más szerzők szerint ez a jogalkotás és alkalmazás mellett (a beruházásoktól az adópolitikáig és a munkajogig) a nagy gazdasági szereplők támogatásával valósul meg. Erre a fordulatra az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a hetvenes évek második felében, a nyolcvanas évek elején került sor, aminek eszközei a szakszervezetek letörése, a kollektív béralkuk visszaszorítása, a szociális transzferek csökkentése, a nagytőke adóterheinek a csökkentése volt (Éber 2017, 6).

Hasonlóan látja a folyamatot és a neoliberalizmus „érvelését” Pogátsa is (2015). Szerinte a neoliberalizmus mint ideológia a felsőbb társadalmi osztályok és a nagyvállalati szektor érdekérvényesítését szolgálja. Hogy ezt legitimálja (az „önigazoló” ideológiáról és argumentumairól lásd Sipos 2015), és ne beszéljen nyíltan (az ideológia céljairól, a „tiszta és átlátható piaci verseny” alapvetésére hivatkozik, ami nem válik visszatetszővé a választók szemében (holott maga a rendszer, a jóléti újraelosztás nélküli kapitalizmus, elvezet a szupergazdagok megerősödéséhez és a „foglyul ejtett állam” jelenségéhez) (Pogátsa 2015, 196). Tallár a neoliberális korszakot a „társadalmi-politikai kontrolltól megszabadult tőke működésmódjának” látja (Tallár 2014, 72), melynek következménye a jövedelmkülönbségek drasztikus növekedése. A jövedelmi egyenlőtlenségek ugrásszerű növekedésének elutasítása a különböző (civil) mozgalmak jelszavává vált (a „Mi vagyunk a 99%” jelszó például az Occupy Wall Street mozgalom jelszava volt). Szociológus és közgazdász elemzők (például Stiglitz) szerint az egyenlőtlenségek növekedése a társadalmi szolidaritás bomlását is eredményezi, a gazdagság hatalmat, a politikai hatalom pedig további gazdagságot eredményez, ami egy

¹¹ Borbély-Pecze a klasszikus bérmunka társadalmának a leírása kapcsán fejti ki, hogy a korszak jellemzője, hogy a VUCA világában élünk (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity – változékonyság, bizonytalanság, komplexitás, kettősség). E világ jellemzésére használják a szakirodalomban a dolgozó szegények, a kockázati társadalom, posztindusztriális, információs hálózati társadalmak fogalmait. Írása arra is rámutat, hogy az új társadalmi jelenségek elemzése és magyarázata számos fogalom kialakuláshoz és értelmezéséhez vezet (Borbély-Pecze 2017, 12–13).

¹² Az elemzésbe bevont tanulmányok: Ágh 2018; Borbély-Pecze 2017; Csoba 2007; Éber 2016, 2017; Farkas 2015; Illésy – Huszár – Csizmadia 2020; Kelemen – Rakovics 2013, Krémer 2009; Mikle 2012; Nagy 2020; Pogátsa 2015; Szépe 2012a, 2012b, 2016; Tamás 2007; Török 2006; Sipos 2015; Tallár 2014, 2017b; Tamás G. 2008; Tóth 2016.

tudatosan is gyengített államot eredményez, például a közkiadások drasztikus csökkentésével (Tallár 2014, 72–73). Véleményünk szerint Tallár elemzése azt is megmutatja, hogy hogyan „ágyazódik meg” a prekár viszonyok terjedése, és ezek hogyan vezetnek el prekár csoportok és a prekariátus kialakulásához.

A hazai szerzők közül Tóth is úgy látja, hogy mást mond és mást tesz a neoliberális ideológia, illetve politika. A retorika lényege, hogy az egyenlőtlenségek, a szegénység, a munkanélküliség és más társadalmi problémák fő okaként a piacok szabad működésének a korlátozását nevezik meg, mely szerint a globális szabad piac kielégíti a társadalmi igényeit, és a növekedés révén csökkenti a társadalmi problémákat. A kritikai diskurzus álláspontja szerint ennek épp az ellenkezője történik, a szabad kereskedelem hirdetői a protekcionizmusban és a hatalmi pozíciók megszerzésében érdekeltek, melyek piaci monopolhelyezethez vezetnek, melyet a számukra kedvező állami beavatkozások is segítenek. A szerző tanulmányában a neoliberális politika egy viszonylag ritkán elemzett jelenségről is ír, a kritikai diskurzus ugyanis élesen bírálja az oktatáspolitikát, a kritika irányzat szerint ugyanis az oktatás a „többlettermeléshez szükséges kompetenciákat alapozza meg”, a képzettség az alkalmazkodóképességet és a rugalmasságot segíti a munkaerőpiacon, ami egyenlő a prekarizációval (Tóth 2016, 25–32).

A prekariátus (potenciális) hazai csoportjai¹³

A prekariátus potenciális csoportjait a hazai szakirodalomban esetében nem a prekariátus mint osztály „csoportjaiként” vizsgálják, ezért is nevezzük ezeket „potenciális” csoportoknak. Sokkal inkább az e tanulmány elméleti bevezetőjében vázolt, Standing eredeti „csoportjairól” van szó (Standing 2011), mint akiket a prekariátusba való bekerülés fenyeget (nők, fiatalok, idősek, migránsok, stb.). Mivel Magyarországon kevés, a prekár csoportokat és a prekariátust érintő empirikus kutatás folyt, e csoportokról keveset tudunk mondani. Az empirikus kutatások jelentős részét a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának oktatói,

kutatói folytatták. A kutatócsoport tanulmányaiban a prekariátus és a prekár élethelyzetek, a prekariátus operacionalizálására is törekedett, ezért tanulmányai az empirikus kutatásokat elemző blokkba is illeszkednek, így azokat ott elemezzük.

A szociológusok mellett a társadalomföldrajzi kutatók is folytattak empirikus kutatásokat a prekariátust illetően. Mikle György a majorok helyzetét tárta fel, eredményei alapján azt fogalmazza meg, hogy napjainkban a majorok a prekariátus egyik gyűjtőhelyeként azonosíthatók, hisz a majorok társadalmáról kibontakozó kép nagyban megfelel a prekárius élethelyzetű csoportok jellemzőinek, a majorokban nagy számban élnek közmunkások, kényszervállalkozók, illegálisan munkát vállalók, szezonális mezőgazdasági munkákat feketén végzők (Mikle 2019, 245). A Mikle által vázolthoz sok szempontból hasonló társadalmi helyzetet jelent ma Magyarországon külterületen élni, ami jelentős földrajzi izolációval és szegregációval, gyakran etnikai szegregációval jár együtt. Ennek oka, hogy 1990 után a prekariátushoz sorolható háztartások nagy arányban áramlottak ezekre a területekre, az elhelyezkedés reményében és az olcsó ingatlanárak miatt. A külterületeken azonban mára szegregátumok alakultak ki, az itt élők a gazdasági-társadalmi folyamatok vesztesei, nem rendelkeznek kellő erőforrással, hogy megteremtsék az általánosan elfogadott életkörülményeket, emiatt is depriválttá válnak (Vasárus – Szalai 2023, 23–28).

Jelen tanulmány szerzői és munkatársai 2017-től kezdődően folytatnak a prekariátussal és a prekariátussal összefüggő kutatásokat. Több elemzésükben a fiatal diplomások körében megfigyelhető, érvényesülő prekár tendenciákat, az atipikus foglalkoztatási formák elterjedtségét vizsgálták. Az eredmények azt mutatták, hogy bár a diploma kedvező munkaerőpiaci pozíciót eredményez, a képzettség magasabb szintje (MA, MSc) jobban véd a munkanélküliségtől. A munkaerőpiaci hierarchiában elfoglalt helyet illetően női hátrány rajzolódt ki, ami a (gyermekvállaláshoz kapcsolódóan) munkaerőpiaci karrier megszakításával függ össze. Az eredmények azt mutatták, hogy a prekariátus jelensége a vizsgált diplomások között is érvényesül, a prekár jelenségek nemek és végzettségi szint szerinti különbségeket mutatnak (R. Fedor – Fónai 2017, 16–17), ezt a szerzők 2023-as tanulmánya is alátámasztotta (Fónai – R. Fedor 2023).

¹³ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Barna és mtsai 2019b; Éber 2017; Fónai – Fedor 2023; Furray 2018; Gregor – Kovács 2018; Meszman – Fedyuk 2018; Mikle 2019; Musner 2006; R. Fedor – Fónai 2017; R. Fedor 2021; R. Fedor – Zakor-Broda – V. Balla 2022; R. Fedor – Libicki – V. Balla 2022; Szabó – Rófi 2014; Szépe 2016; Vasárus – Szalai 2023.

Centrum, félperiféria, periféria, világrendszer-elméletek, függőség¹⁴

A prekariátust és a prekariátust elemző írások, ahogy arra utaltunk, a prekariátust mint bizonytalanságot (munkaerőpiaci és általánosabb társadalmi bizonytalanságot) és a prekariátust következményként írják le, ami a jóléti állam gyengüléséből, a második világháború után a nyugati, centrumországokban kialakult fordista „bérmunkástársadalom” gyengüléséből és átalakulásából következett. A „harminc dicsőséges évet” követő társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai átalakulás keretében szól a szakirodalom a neoliberais fordulatról és ezzel is összefüggésben a világrendszer-elméletekről, a centrum- és perifériaelméletekről – ez utóbbiak volnának a prekariátust, a prekár folyamatokat elindító és alakító okok és tényezők. Lássuk, hogyan argumentálja ezeket a folyamatokat a vizsgált hazai szakirodalom.

A nemzetközi szakirodalom elemzésével a centrum és a periféria különbségeit vázolja fel Szépe (2016). E folyamatok a nemzeti keretek közötti újabb egyenlőtlenségeket alakították, hisz a központ autocentrikus gazdaságai a stratégiailag fontos tevékenységekkel, a technológiával, az innovációval jellemezhetők, míg a perifériára az extrovertált gazdaságból következően a „hardwer” működtetése. A nemzetközi szakirodalomban ezekben a keretekbe helyezik a globális prekariátust. Ilyen értelemben a prekariátus mindig is része volt a kapitalizmusnak, a fordizmus, a stabil bérmunkáslét csak átmeneti biztonságot jelentett (Szépe 2016, 114–117). Ezt a folyamatot írja le Tallár is (2017a), utalva azokra a globális folyamatokra, melyek a tőke kiáramlásához vezettek a globális Északról a globális Délre. Ez komoly nyomást gyakorolt és gyakorol a globális Északra (a centrum) termelési költségeire és béreire is,¹⁵ és ahhoz a versenyhez, hogy ki tud kedvezőbb feltételeket nyújtani a mobil tőke számára (Tallár 2017a, 15–16).

Czirfusz és társszerzői szerint Magyarország a rendszerváltás után *visszatagozódott* a világrendszerbe, pontosabban a félperifériára, ami egy hosszú lejmenet része volt. Ennek sajátossága, hogy a

centrum a félperifériára és a perifériára való terelésáthelyezéssel próbálja a profitabilitást időlegesen helyreállítani (Czirfusz és mtsai 2019, 150).

Éber több írásában is foglalkozik a prekariátus és a tőkés világrendszer elméletek kapcsolatával. Úgy látja, hogy a prekariátus és a prekariátus az elmúlt évtizedekben nyugati centrumtérsegekben *jött újra létre*, ám fontos, hogy csak a nyugati világnak jelentett „új” tapasztalatot, a nyugati centrumtérsegeken (West) kívüli világban (Rest) a tömegek bizonytalan léthelyzete nem új tapasztalat, nem is kivételes, megszokott, már-már normális (Éber 2017, 1). Ráadásul a prekariátus folyamata sem úgy zajlott a volt államszocialista Kelet-Közép-Európában, ahogy a centrumban, hisz a térségben az informális munkának mindig is nagy szerepe jutott a formális bérmunka kiegészítőjeként. Magyarországon ezt mutatja a második gazdaság, a háztáji gazdaság, a kaláka, a fusizás, a maszekolás, a hálapénz – a megélhetéshez mindig szükség volt informális többletmunkára (Éber 2016, 180–181).

A prekariátus és a prekariátus operacionalizálása, empirikus kutatások¹⁶

A prekariátus hazai szakirodalmában kevés empirikus tanulmányt találunk, ez igaz a nemzetközi szakirodalomra is. Az empirikus kutatások tervezésekor a kutatók a prekár folyamatokkal és a prekariátussal összefüggő fogalmak konceptualizálása után tesznek kísérletet a kialakított fogalmak mérésére. Megfigyelhető, hogy a Standing-féle tipológia – mit jelent a munkaerőpiaci bizonytalanság – és az atipikus foglalkoztatás ismérveit veszik figyelembe a kutatók, de ez a megközelítés elsősorban a munkaerőpiaci bizonytalanság mérésére alkalmas. A prekariátus mint potenciális osztály konceptualizálása és operacionalizálása már jóval bonyolultabb (ezzel a BBC kutatását adaptáló kutatások is szembesülnek, ezek közös jellemzője a BBC GBCS – Great British Class Survey – adatfelvétel hatására a különböző tőketípusokkal való rendelkezés mérése). A hazai kutatások közül a munkaerőpiaci szegmentáció elméletet elfogadják járnak más úton (Huszár – Sík 2017, Sík – Szeitl 2016).

¹⁴ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Czirfusz és mtsai 2019; Éber 2016, 2017, 2020; Gagy – Szarvas 2016; Harsányi és mtsai 2015; Mayer 2016; Mikle 2019; Sipos 2015; Szépe 2016; Tallár 2017a, 2017b; Tamás 2007, 2016.

¹⁵ Ez a szerzők véleménye szerint hozzájárul a prekariátushoz a centrum országokban.

¹⁶ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Fónai – R. Fedor 2023; Huszár – Sík 2017; Mikle 2019; R. Fedor – Fónai 2017; R. Fedor 2018; R. Fedor 2021; R. Fedor – Zakor-Broda – V. Balla 2022; R. Fedor – Libicki – V. Balla 2022; Sík Szeitl 2016; Szabó – Rófi 2014; Ürmösy 2023a, 2023b; Vasáros – Szalai 2023.

A munkaerőpiaci szegmentáció elméleten alapuló kutatások (Huszár – Sík 2017, Sík – Szeitl 2016) a munkaerőpiac két szegmensének a különbségeiből indulnak ki, és abból, hogy ez hatást gyakorol az e területeken dolgozók képzettségére, munkakörülményeire, a munkahelyi foglalkoztatás stabilitására és az előrejutási esélyekre úgy, hogy ezek az első szegmensben kedvezőek. A két szegmens munkavállalóit elkülönítő legfontosabb jegyek az iskolázottság és a munkahelyi stabilitás. A prekariátus munkaerőpiaci csoportként való felfogása esetén e csoportba jellemzően bérmentes munkások tartoznak, akik alacsony bérért, állandósuló bizonytalanságérzet mellett dolgoznak. A munkaerőpiaci szegmentációs elmélet alapján végigvitt operacionalizálás (öt, illetve két változó bevonásával) mérhetővé tette Huszár, Sík és Szeitl számára, hogy két adatbázis másodelemzésével (a Kovách Imre vezette integrációs kutatás és az ISPP / International Social Survey Programme) jellemezzék a hazai prekariátust. A két kutatás eredményeinek az összehasonlítása alapján azonban azt állítják, hogy további kutatásokra lenne szükség. Az integrációs kutatás adatai alapján a foglalkoztatottak 12 százaléka, az ISPP adatfelvétel alapján a foglalkoztatottak 20 százaléka tekinthető a prekariátus részének (Sík – Szeitl 2016, 25). A prekariátust illetően idézzük a kutatókat: „Összességében látható, hogy a prekariátus az alapvető javak birtoklása, illetve az életszínvonal, a lakóköznyezet esetében inkább a szekunder szegmensre hasonlít, addig az értékrendi, illetve az elégedettségrel kapcsolatos kérdésekben vagy a primer alsó szegmensre hajaz, vagy »beáll« a társadalmi lejtő közepére” (Sík – Szeitl 2016, 26).

Az empirikus kutatások következő csoportját az jellemzi, hogy a prekariátus empirikus megragadásához a munkaerőpiaci bizonytalanságot és az atipikus foglalkoztatást vették figyelembe, így például a részmunkaidős foglalkoztatást, az alkalmi munkát, a határozott idejű szerződést, a munkanélküliséget stb. Ezekkel az ismérvekkel tudták azokat a csoportokat meghatározni, jellemezni, melyek körében a prekár jelenségek inkább előfordulnak (R. Fedor 2021, R. Fedor – Zakor-Broda – V. Balla 2022, R. Fedor – Libicki – V. Balla 2022, Fónai – R. Fedor 2023). Az itt röviden bemutatott empirikus kutatásokra Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében került sor, a diplomások esetében pedig a Diplomás Pályakövető Rendszer adatbázisait elemezték. Az eredmények azt mutatják, hogy épp a bizonytalanság miatt a legfontosabb a munkahely biztonsága a válaszolók körében (R. Fedor 2021). Ez tapasztalható a telepí-

körülmények között élő romák esetében is, akik elégedetlenek a munkahelyi körülményekkel és munkájukkal, ami alacsony presztízsű, rutin- és nehéz fizikai munka – jellegzetesen nagy bizonytalanság mellett (R. Fedor – Zakor-Broda – V. Balla 2022). A feszültségteli munkavégzés nem kerüli el a magasabb képzetteket sem, a tartós feszültség és elégedetlenség növeli a bizonytalanságot, ami jellegzetesen prekár vonás (R. Fedor – Libicki – V. Balla 2022).

A frissdiplomások körében végzett elemzésünk (a Diplomás Pályakövetés 2018-as adatbázisának másodelemzése) során több változó bevonásával alakítottuk ki a „bizonytalanság/prekariátus rizikója” indexet. Eredményeink alapján megfogalmazható, hogy az elemzett változók közül elsősorban a munkaszerződés típusa, a megszerzett szakmai tudás alkalmazása és a munkához szükséges végzettség szintje jelent magasabb prekariátus kockázatot, ami a prekariátusba való tényleges bekerüléssel is járhat. Ezeknél is nagyobb hatást gyakorol a prekariátus kockázatára a képzés szintje, a munkahelyi beosztás, a munkahelyi hierarchiában elfoglalt hely és a munka diplomát igénylő vagy nem igénylő jellege. Úgy tűnik, a vizsgált fiatal diplomások inkább a standingi „salarit” és „proficians” osztályokba sorolhatók, de igen jelentős azoknak az aránya is, akik akár ténylegesen is a prekariátusba tartoznak.

A prekariátus mint osztály; struktúra- és rétegződésméleti kontextusok¹⁷

Tanulmányunk elméleti fejezetében bemutatjuk a prekariátusra mint osztályra vonatkozó elméleteket, utalva az értelmezések közötti különbségekre is. A prekariátussal és a prekariátussal foglalkozó hazai szakirodalom elemzésének egyik fontos limitációjaként fogalmaztuk meg, hogy a lehetséges (és optimális esetben szükséges) kontextusokat nem tudjuk vizsgálni alapvetően terjedelmi okok, de részben tartalmi okok miatt sem, a struktúra- és rétegződésméleti elméletek, modellek és összefüggések nagyon tágra nyitnák az elemzés horizontját – elemzésünk ennek megfelelően a mintába került tanulmányokra vonatkozik.

A prekariátust osztályként elemző hazai írások közül Kelemen és Rakovics (2013) a

¹⁷ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Albert és mtsai 2019; Bánóczy – Kabai – Kovássy 2015; Éber 2017; Éber 2020; Farkas 2015; Fónai – R. Fedor 2023; Kelemen – Rakovics 2013; Kömüves 2022; Szépe 2016; Tordai é. n.; Zsolt 2018.

prekariátusnak a bourdieu-i társadalomelmélettel való kompatibilitását elemzi, és arra kíváncsiak, hogy nevezhető-e osztálynak a prekariátus. Úgy látják, hogy weberi értelemben igen. Bourdieu arra utal, hogy a statisztikailag konstruált, „papíron létező” osztályok túlzottan instabilak és ideiglenesek. Ahogy a szerzők Bourdieu alapján megfogalmazzák: „Ami valóban létezik, az a viszonyok tere, amelyben időt és erőfeszítést igényel a felfelé vagy lefelé mozgás, a tőkekonverzió. Annak a valószínűsége, hogy egy csoport a gyakorlatban is, mozgalomba tömörülve létrejön, fordítottan arányos a csoportot alkotók társadalmi térben (tőkékkel) mérhető távolságával. Az világos, hogy a klasszikus statisztikai kategorizációba nem erőszakolható bele a prekariátus, tehát papíron nem létező osztály, ugyanakkor a társadalmi térben sem magától értetődő tagjainak közelsége.” (Kelemen – Rakovics 2013, 19) A szerzők következtetése az, hogy épp a társadalmi térben elfoglalt pozíció *instabilitása* az, ami legfontosabb jellemzőként és osztálykijelölő kritériumként a prekariátust osztállyá teszi (Kelemen – Rakovics 2013, 19).

Éber Márk is az osztályelméletek felől (és az empirikus kutatások ismeretében) közelít a prekariátushoz mint osztályhoz. Éber szerint a félperifériás magyar osztályszerkezet alá van vetve a tőke és az állam uralmának, uralkodó osztályszövetségének (2020, 215). Az uralmat három osztály szövetsége gyakorolja, a külföldi tőke osztályfrakciói, a hazai tőke osztályfrakciói és a velük szövetségre lépő helyi államhatalom birtokosai. A tőkefelhalmozás terhét a magyar társadalom alsó kétharmada viseli, a köztes-közvetítő osztályok és az alsó-alávetett munkásosztály. Ezen osztályok helyzetét a prekariátus, a prekaritás, a prekarizálódás és a prekár léthelyzetek fogalmaival lehet értelmezni. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezetének polarizálódásával nőtt a prekariátus, vagyis a létbizonytalan helyzetben élők száma. Ez a folyamat Éber szerint nem töretlen és folyamatos, inkább hullámzó, trendszerű növekedés volt, hátterében a magyar állam szabályozása mellett (társadalom és szociálpolitika) a tőkés világgazdaság ciklusai állnak. Éber hangsúlyozza, hogy a prekariátusra irányuló kevés számú empirikus kutatás miatt csak becsléseink lehetnek a prekaritásról, a létbizonytalanságban élőkéről (még kevesebbet tudunk arról, hogy milyen csoportok alkotják a potenciális prekariátust), de az empirikus kutatási eredmények alapján megfogalmazható, hogy a magyar társadalom kétharmadának osztályrésze a prekaritás (Éber

2020, 2018).¹⁸ A prekariátus empirikus vizsgálatára kevés kutatás vállalkozott,¹⁹ de ez nem jelenti azt, hogy maga a fogalom ne került volna be az empirikus társadalomszerkezeti kutatások fogalomtárába. Erre a BBC „Great British Class Survey” kutatása során vállalkoztak (Jones 2013, Savage et al. 2013). A kutatás tervezésekor Bourdieu tőkeelméletét vették figyelembe. Maga a kutatás egy online megkeresést (161 400 fő válaszolt), majd egy reprezentatív mintán (1026 válaszoló) folytatott adatfelvételt jelentett. A kialakított osztálymodellben hét osztályt neveztek meg: az elitet/elite (6%), a befutott középosztályt/established middle class (25%), a technikai, műszaki középosztályt/technical middle class (6%), az új, jómódú munkavállalókat/new affluent workers (15%), a tradicionális munkásosztályt/traditional working class (14%), a felemelkedő, szolgáltatásban dolgozókat/emergent service workers (19%), és a prekariátust/precariat (15%). A prekariátusba soroltak tőkés a legalacsonyabbak voltak minden területen.

A BBC-kutatás, melyet sok kritika ért, inspirálta az „Osztálylétszám 2014” című magyar kutatást. A vizsgálati adatbázisnak 13 560 online kérdőív és 1000 fős személyes megkérdezés volt az alapja, az utóbbi reprezentatív minta volt. A kutatási eredmények alapján rajzolódott ki a magyar társadalom „körtestruktúrája”, vékony nyakkal, alul kiszélesedve, úgy, hogy a legalja elválik a körtétől. Ők, a leszakadtak, a magyar társadalom 23 százalékát jelentik, akik kedvezőtlen jövedelmi helyzettel, a kapcsolatok szegénységével jellemezhetők, ez a réteg folyamatosan újratermeli magát (Bánóczy – Kabai – Kovássy 2015, 135–138). A BBC-sémán és elvek, módszertan alapján folytatott kutatásuk eredményeit Albert és társai elemzik (Albert et al. 2019). A Bourdieu-féle gazdasági, kulturális és társadalmi tőke hat mérőszámának felhasználásával és a látens osztályelemzés (LCA) módszertanát alkalmazva, nyolc LCA-alapú osztályt konstruáltak (Albert et al.

¹⁸ A megfogalmazás módja is jelzi, hogy itt nem a prekariátus mint osztály méretéről van szó, hanem arról, hogy a társadalom mekkora részére jellemző a prekaritás – véleményünk szerint a két dolog nem ugyanazt jelenti.

¹⁹ Szántó szerint (2019, 116): „A prekariátus elméletével és operacionalizálásával kapcsolatos kísérletezés tudományos termékenységéről és kritikai potenciáljáról még korai lenne véleményt alkotni. Annak eldöntéséhez, hogy ez a koncepció kiállja-e az idők próbáját, s valóban a struktúra- és rétegződéskutatások szerves részévé válik-e, még sok elméleti és empirikus vizsgálatra van szükség.”

2019, 1), melyek a következők: felső osztály (4%), kulturális középosztály (9%), jómódú középosztály (9%), fiatal városi fogyasztók (25%), hálózatba ágyazott vidéki munkások (11%), fiatal csellengők (22%), középkorú nélkülöző, deprivált (10%), prekariátus (10%). A prekariátust érinti leginkább a hosszú távú társadalmi kirekesztés, minden tekintetben ők vannak a legrosszabb helyzetben, magas közöttük az idősek és az iskolázatlanok aránya, és magas a munkanélküliség, túlerepresentáltak a szakképzetlen munkavállalók és a romák (Albert et al. 2019, 11–12).²⁰

Gig economy²¹

A „gig economy” vagy „hahnigazdaság” az elmúlt évtized gyorsan terjedő foglalkoztatási formája, de nem előzmények nélküli, hisz eredetileg olyan területeken jelent meg, alakult ki, ahol ez a fajta foglalkoztatási forma a végzett tevékenységek sajátosságából is fakadt, például művészeti területeken, a szórakoztatóiparban, médiában. Az Amerikai Munkügyi Statisztikai Hivatal szerint (a gig economy elvei alapján dolgozó) olyan munkaerő, aki egyszeri feladatokra vagy projektekre szerződik, és általában digitális platformokon/piactereken bérlik alkalmi munkára.²² A gig-gazdaság egy olyan szabadpiaci rendszer, amelyben az ideiglenes állások gyakoriak, és a szervezetek független munkavállalókat alkalmaznak rövid távú kötelezettségekre. A „gig” kifejezés egy szlengszó, amely egy meghatározott ideig tartó munkát jelöl. A kifejezést hagyományosan a zenészek használták egy-egy fellépési megbízás meghatározására.²³ Mivel ez a fajta munkavégzés, foglalkoztatás sok bizonytalansággal jár, a gig economy a prekariátus egyik területét is jelenti.

A hazai, a prekariátussal foglalkozó szakirodalomban kevés elemzés olvasható a gig economy-ról. Az írások jelentős része a tényleges működést mutatja be, nagyon speciális körülmények között. A jelenség elméleti elemzése is ritka. Nagy Ákos dolgozatában (2020) erre vállalkozott. Szakirodalmi

elemzése alapján azt állítja, hogy a 2008-as világválság utáni tömeges munkanélküliség is hozzájárult a jelenség széleskörű elterjedéséhez, a lecsúszó középosztály körében is, a gig dolgozók egyre nagyobb részét képezik a munkaerőnek. A gig foglalkoztatásban a munkást egy specifikus feladat megadott időn belüli elvégzésére alkalmazzák, közösségi munka vagy applikáció alapú munka keretében. Az applikáció alapú munka („work on-demand via apps”) alkalmas arra, hogy a foglalkoztató és a felhasználó immunitást nyerjen a dolgozóval szemben. Az appok biztosítják a dolgozó feletti kontrollt és az információs aszimmetriát is. Munkajogilag a munkaviszony megkerülésével létrejövő foglalkoztatás (Nagy 2020, 25–27).

A hazai empirikus kutatások közül ki kell emelnünk Ürmössy Anna kutatásait a biciklis futárokról (Ürmössy 2023a, 2023b). A szerző a játékosítás és a fegyvelmezés kapcsán (amit a Foodpanda működésén keresztül ismertet) több, lehetséges elméleti magyarázatot mutat be tanulmányában. Így röviden foglalkozik a gig-economy (hahnimunka), és ennek egy formája, a work-on-demand via app (platformalapú munka) kérdéseivel. A gig economy egyik jellegzetessége a kiszámíthatatlanság például a piac ingadozásainak, továbbá hogy a gazdasági kockázatokat a cégek a munkavállalóra terhelik, hisz egyéni vállalkozóként „alkalmazzák” őket, ezzel elesnek a társadalombiztosítási szolgáltatásoktól és a munkajogi védelemtől. A platform alapú munka során számos, a munkaszociológiában elemzett eszközzel élnek a munkáltatók, melyek közös tulajdonsága az aszimmetrikus viszonyok kialakítása és a kontroll a „munkavállaló” (egyéni vállalkozó) felett; ezek a játékosítás, a fegyvelmező gyakorlatok és a panoptikusság – az esettanulmányból azt is megtudjuk, hogy ezek a módszerek és elvek hogyan működnek a gyakorlatban.

Összegzés

Tanulmányunkban a prekariátus és a prekariátus hazai szakirodalmi recepcióját vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az elmúlt évtizedek gazdasági, munkaerőpiaci, foglalkoztatási és jóléti változásai következtében kialakuló munkaerőpiaci és társadalmi „bizonytalanságot” és következményeit vizsgálják-e a hazai társadalomkutatók, publikálnak-e ezekről a kérdésekről, jelenségekről. Ehhez a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján kialakítottunk egy kategóriarendszert (a kategóriák

²⁰ Ez nagyon közel áll ahhoz, ahogy a prekariátusba kerülő csoportokat Standing leírja (2011, 2012).

²¹ Az elemzésbe bevont tanulmányok: Altschach – Bodor-Eranus – Horzsa 2022; Barna és mtsai 2019a; Kunst 2018; Nagy 2020; Ürmössy 2023a, 2023b.

²² <https://www.randstad.hu/workforce-insights/munkaeropiac/mi-is-az-a-gig-economy/>

²³ <https://www.randstad.hu/workforce-insights/munkaeropiac/mi-is-az-a-gig-economy/>

tematikus csoportjait), és 68 tanulmány tartalom-elemzésével fogalmaztuk meg feltáró vizsgálatunk következtetéseit. Elemzésünk azt mutatja, hogy a témával összefüggő fogalmak (prekaritás, prekariátus, prekarizálódás, munkaerőpiaci bizonytalanság, rugalmas foglalkoztatás, atipikus foglalkoztatási formák) elterjedtek a hazai szakirodalomban. Ez azonban gyakran csak a fogalmak használatát jelenti, mélyebb elemzések nélkül, de azt nem mondhatjuk, hogy a hazai kutatók lemaradása nagy volna a nemzetközi mainstreamtől. Inkább az tapasztalható, hogy a kutatók néhány kérdést alaposabban elemeznek, ezek főként a fogalmi és elméleti kérdések, vagy a prekaritás és prekariátus kialakulását meghatározó folyamatok teoretikus elemzése (bérmunka, posztfordizmus, neoliberális fordulat, világrendszer-elméletek). Ahol nagyobb hiátust tártunk fel, az az empirikus kutatások területe. Kevés publikáció foglalkozik a prekariátus munkaerőpiaci vagy különösen osztályjellegének az operacionalizálásával, azoknak a társadalmi csoportoknak a vizsgálatával, melyeket reálisan fenyeget a tartós prekár léthelyzet (és a lecsúszás a prekariátusba). Az empirikus kérdések operacionalizálásának a szerény szakirodalmi súlya együtt jár az empirikus kutatások alacsony számával, ami mögött valószínűleg nem az áll, hogy a nemzetközi és a hazai szakirodalom ismeretében ne lehetne konceptualizálni, majd operacionalizálni a prekaritással és a prekariátussal összefüggő kérdéseket és jelenségeket, folyamatokat.

Felhasznált irodalom

- Ágh Attila 2018 A neoliberalizmus rendszere és a „társadalom önvédelme”. *Politikatudományi Szemle* XXVIII/2. 7–26.
- Albert, Fruzsina – Dávid, Beáta – Kmetty, Zoltán – Kristóf, Luca – Róbert, Péter – Szabó, Andrea 2019 Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from a New Multidimensional Hungarian Class Survey. *East European Politics and Societies and Cultures*, 32(3): 544–565.
- Altschach László – Bodor-Eranus Eliza – Horza Gergely 2022 Hang, fény. Érvényesülés? A hang-, fény-, látványtechnikai szakmakör és annak munkaerőpiaca. *Színpad*, 1. sz. 70–73.
- Artner Annamária 2018 Aggasztó tendenciák az Európai Unió munkaerőpiacán *Statisztikai Szemle*, 96. évfolyam 4. szám, 341–374.
- Artner Annamária 2019 Elnyomorodik-e a munkásosztály? IV. Rész – A bizonytalanság kora. 2019-07-08. <https://aszem.info/2019/07/elnyomorodik-e-a-munkasosztaly-iv-resz-a-bizonytalansag-kora>. Letöltés dátuma: 2023. január 5.
- Babbie, Earl 1995 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bakó Tamás – Cseres-Gergely Zsombor – Kálmán Judit – Molnár György – Szabó Tibor 2014 *A munkaerőpiac peremén lévőök és a költségvetés*. MTA KRTK Közgazdaság-Tudományi Intézet, Pécs.
- Bánóczy Eszter – Kabai Imre – Kovássy Katalin 2015 A „körte”. *Jel-Kép*, 13. 121–144.
- Barbier, Jean-Claude 2002 A Survey of the Use of the Term précarité in French Economics and Sociology. *Document de travail CEE*, (n° 19) novembre 2002
- Barna Emília – Madár Mária – Nagy Kristóf – Szarvas Márton 2019 Dinamikus hatalom. *Kulturális termelés és politika Magyarországon 2010 után*. 26. Sz. 225–251.
- Benach, J.– Vives A. – Amable, M. – Vanroelen, C. – Tarafa, G. – Muntaner, C. (2014) Precarious Employment: Understanding an Emerging Social Determinant of Health. *Annu. Rev. Public Health* 2014. (35.) 229–253.
- Bessant, Judith 2018 Young Precariat and a New Work Order? A Case for Historical Sociology, *Journal of Youth Studies*, <http://dx.doi.org/10.1080/13676261.2017.1420762>. Letöltés: 2023 január 5.
- Borbély-Pecze Tibor Bors 2017 Az életút-támogató pályaeorientáció rendszere változó gazdasági és társadalmi környezetben, *Munkaügyi Szemle* 60. évf., 1. szám, 11–15.
- Böcskei Balázs – Szépe András 2012 Szabadság csak ott van, ahol nincs prekariátus! Bevezető a Fordulat 19. számához. *Fordulat*, 19. sz., 5–7.
- Böröcz József 2017: *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig*. L' Harmattan, Budapest.
- Budowski, Monica – Tillmann, Robin – Keim, Wiebke – Amacker, Michèle. 2010 Conceptualising 'precarious prosperity' – empirical and theoretical elements for debate. *International Journal of Comparative Sociology*, SAGE Publications, 2010, 51 4., 268–288.

- Bukodi Erzsébet 2006 Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizmus és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 109–159.
- Castel, Robert 1998 *A szociális kérdés alakváltozásai. A bérmunka krónikája*. Max Weber Alapítvány-Wesley Zsuzsanna Alapítvány-Kávé Kiadó, Budapest.
- Candeias, Mario 2007 Unmaking and Remaking of Class: The „Impossible” Precariat between Fragmentation and Movement. *Policy Paper* 3. 1–12.
- Cranford, Cynthia J – Vosko, Leah F. – Zukewich, Nancy 2003 Precarious Employment in the Canadian Labour Market: a Statistical Portrait. *JUST LABOUR* vol. 3, Fall 2003, 6–22.
- Czeglédi András 2016 Annyit ér, amire vitte. Beszélgetés az igazságosságról. *2000*, 28. évf., 5. sz. 4–25.
- Czirfusz Márton – Ivanics Zsófia – Kovai Cecília – Meszmann Tibor 2019 A magyarországi munkásság a hosszú lejtméletben. *Fordulat* 26., 142–170.
- Csoba Judit 2007: A munkaerőpiac és a munkaerő iránti kereslet változása. In Csoba, Judit – Czibere Ibolya szerk. *Tipikus munkaerőpiaci problémák – atipikus megoldások*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 9–25.
- Csoba Judit 2010 *A tisztas munká. A teljes foglalkoztatás: a 21. század esélye vagy utópiája?* L Harmattan, Budapest.
- Csoba, Judit 2022 Managing the unemployment in Hungary. *Metszetek*, Vol. 11. (No.4.) 78-90.
- Éber Márk Áron 2015: Osztályszerkezet Magyarországon. A világrendszer-elemzés perspektívájából. *Replika*, No 92–93 (2015/3–4. szám): 119–140.
- Éber Márk Áron 2016 Kiegészítő. A túlhajszoltág nemzedéki és osztályvonatkozásai a kapitalista világrendszer centrumaiban és (fél) perifériáin. *Eszmélet* 133. sz. Tavasz 169–185.
- Éber Márk Áron 2017 Rossz fizetés, létbizonytalanság–terjed a prekariátus. *Új Egyenlőség*, 2017. 02. 13.
- Éber Márk Áron 2020 *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Eliosia, Betti 2018 Historicizing Precarious Work: Forty Years of Research in the Social Sciences and Humanities. *IRSH* 63 (2018), 273–319.
- European Parliament 2016 Directorate-General for Internal Policies, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, Precarious Employment in Europe, Part 1: Patterns, Trends and Policy Strategies Brussel.
- Farkas Xénia 2015 A prekariátus fogalmának és magyarországi alkalmazhatóságának vizsgálata. MA szakdolgozat. ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Félix Anikó – Gregor Anikó 2014 Kell egy csapat? A Jobbik és fiatal támogatóinak vizsgálata, különös tekintettel a társadalmi nemekre. In Nagy Ádám - Székely Levente szerk. *Másodkézből – Magyar Ifjúság* 2012. ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest, 263–290.
- Ferge Zsuzsa 2012 Prekariátus és Magyarország. *Fordulat*, 19. Vol: 116–127.
- Fónai Mihály 2021 Az államtudományi kutatás alapjai és főbb módszertani irányai. In Szabados József szerk. *Az állam- és jogtudományi kutatás alapjai és főbb módszertani irányai*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen, 1–36., preprint version.
- Fónai, Mihály – R. Fedor, Anita 2023 Phenomena of precarity among young graduates – Hungarian case study. *Economics and Sociology*, 16 2.sz. 107-122. doi:10.14254/2071-789X.2023/16-2/7.
- Förrey R. Katalin 2018 Prekariátus és cigányság. 10–15. In Kerülő Judit – Jenei Teréz (szerk): *Új kutatások a neveléstudományokban. Pedagógusképzés és inklúzió*, Kreatív Help Bt. Debrecen.
- Frase, Peter 2013 The Precariat: a class or a condition? *New Labor Forum* 22, 2. sz., 11–14.
- Fuller, Sylvia – Vosko, Leah F. 2008 Temporary Employment and Social Inequality in Canada: Exploring Intersections of Gender, Race and Immigration Status. *Soc Indic Res* 88., 31–55.
- Gagy Ágnes – Szarvas Márton 2016 Válság, művészet és politikai aktivizmus – ma. *Eszmélet*, 28. évf., 112. sz., 111–133.
- Gregor Anikó – Kovács Eszter 2018 *Nőiügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák* Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest.

- Gauffin, Karl 2020 Precariousness on the Swedish labour market: A theoretical and empirical account. *The Economic and Labour Relations Review*, *Sage Journalist* vol. 31. 1–20.
- Harsányi Iván – Zelei Dávid – Sente Varga Mónika – Szilágyi Ágnes Judit – Zolcsák Attila 2015 Kelet-Európa versus Latin-Amerika? *Eszmélet*, 27. évf., 105. sz., 161–181.
- Herrmann, Peter – Viacheslav Bobkov – Csoba, Judit eds. 2014 *Labour Market and Precarity of Employment: Theoretical Reflections and Empirical Data from Hungary and Russia*. Wiener Verlag für Sozialforschung, Vienna.
- Huszár Ákos 2016 Osztályelemzés és társadalomkritika – válasz a bírálóimnak. *Szociológiai Szemle* 26 1sz., 96–120.
- Huszár Ákos – Sik Endre 2017 Rétegződés, szegmentáció, prekariátus. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szervezete a magyar társadalomban*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Illésy Miklós – Huszár Ákos – Csizmadia Péter 2020 Rugalmasság biztonság nélkül Munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években. In Kovách Imre szerk. *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum, Budapest, 233–265.
- Jones, Sam 2013 Great British Class Survey finds seven social classes in UK. 3 Apr 2013 *Guardian*, <https://www.theguardian.com/society/2013/apr/03/great-british-class-survey-seven> Letöltés dátuma: 2023. március 5.
- Kelemen Zsófia – Rakovics Márton 2013 Prekaritás és habitus. Kérdések a prekariátusról, mint új osztályról és kategóriáról, Pierre Bourdieu társadalomelméletének tükrében. In Bezsényi Tamás, Demeter Endre, Horzsa Gergely, Meixner Boglárka, Petényi Sára, Szekeres Bertold szerk. *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötetje*. ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, Budapest, 13–22.
- Kolosi Tamás 2000 A terhes babapiskóta. Osiris, Budapest.
- Kolosi Tamás – Pósch Krisztián 2014 Osztályok és társadalomkép. In Kolosi Tamás – Tóth István György szerk. *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI, Budapest.
- Kömüves Dániel 2022 Az „osztály halála” Tamás Gáspár Miklós és az értékkritikai iskola szemléletének tükrében. *Replika*, 125. sz., 11–33.
- Krémer Balázs – Nyíri Szabolcs – Stadinger Johanna Heléna 2020 Hátrányos előnyök – a fiatalok munkaerő-piaci helyzete. In Nagy Ádám szerk. *A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont, Budapest, 83–133.
- Krémer Balázs 2009 *Bevezetés a szociálpolitikába*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kunst, Bojana 2018 Ellenállni az időnek. *Szinbázis*, 1. szám, 43–48.
- Laky Teréz (é. n.): Az atipikus foglalkozásokról. <https://static.hlt.bme.hu/laky/Cikk/atipikus.pdf> Letöltés dátuma: 2022. október 12.
- LaVaque-Manty, M. 2009 Finding Theoretical Concepts in the Real World: The Case of the Precariat. In *New Waves in Political Philosophy*. Ed de Bruin, Boudewijn de Bruin – Zurn, Christopher F. Palgrave Macmillan. 105–124.
- Lehota József 2001 *Marketingkutatás az agrárgazdaságban*. OM FPI, Budapest.
- McKay, Sonia – Jefferys, Steve – Paraksevopoulou, Aanna – Keles, Janoj 2012 Study on Precarious work and social rights Carried out for the European Commission. Working Lives Research Institute Faculty of Social Sciences and Humanities London Metropolitan University.
- Mayer Ádám 2016 A multipolaritás eszmétörténetének értelmezéséhez. *Eszmélet*, 28. évf. (111. szám), 124–138.
- Mikle György 2019 A vidék újrastrukturálódása és a prekariátus fogalma a majorok kutatásának szemszögéből. *Földrajzi Közlemények* 143. (3). 236–249.
- Messing Vera 2012 Kettévágott munkapiac, szétforgácsolt társadalom – Avagy hogyan dezintegrálják a magyar munkaerőpiacot és a társadalmat az állami foglalkoztatáspolitikai beavatkozások, különös tekintettel a közfoglalkoztatási programokra. In Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth. Tamás – Takács Judit szerk. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, Budapest, 204–220.

- Meszmann, Tibor 2016 *The rise of the dual labour market: fighting precarious employment in the new member states through industrial relations (PRECARIR) Country Report: Hungary*. Central European Labour Studies Institute (CELSI) Research Report No. 12 April 2016.
- Meszmann Tibor – Olena Fedyuk 2018 *Munkaerő-kölcsönzés mint munkaviszony és mint mobilitási (migrációs) csatorna*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest.
- Mitev Ariel Zoltán 2012 Grounded Theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérőköve. *Veze-téstudomány*, 43. 1:17–30.
- Motakef, Mona 2019 Recognition and precarity of life arrangement: towards an enlarged understanding of precarious working and living conditions, *Distinktion Journal of Social Theory*, 20, 2. :1–17.
- Musner, Lutz 2006 A prekariátus karrieresélyei. Gondolatok a tudományos utánpótlás helyze-téről. *Buksz*, 2006. 18. évf. 4. sz., 383.
- Nagy Ákos 2020 Aki rugalmasan dolgozik, ne is egyék? A prekariátus és a rugalmasság kora. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem Kommunikáció és Szociológia Intézet Szocio-lógia és Társadalompolitika Tanszék, Budapest.
- Neilson, Brett – Rossiter, Ned 2008 Precarity as a political concept, or, Fordism as exception. *Theory, Culture & Society* 25, 7–8., 51–72.
- Pavanelli, Rosa 2020 Rentier capitalism and debt. Introduction. *PSI BRIEFING SERIES - DEBT AND WORKERS*. https://pop-umbrella.s3.amazonaws.com/uploads/99e023db-9f48-4a15-aa48-3db6e480b1cb_65e90c9c-b8f1-4102-a3cc-5ca096087a54_DebtBriefOne_26-11-2019_5_.pdf Letöltés dátuma: 2020. július 15.
- Pogátsa Zoltán 2015 Az Északi Modell relevan-ciája. *Eszmélet* 27. évf. 108. szám 2015 tél, 189–201.
- R. Fedor Anita 2018 Foglalkoztatási helyzetkép és a munkával való elégedettség jellemzői. *Acta Medicinæ et Sociologica*, Vol. 9. No. 27. 33–57.
- R. Fedor, Anita 2021 *Regional characteristics of the precariat on the labour market*. Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press, Debrecen.
- R. Fedor Anita – Fónai Mihály 2017 A magasan kvalifikált fiatal munkavállalói csoportok elemzésének új megközelítési lehetősége: a prekariátus. *Különleges Bánásmód*, III. évf. 2017, 4. szám, 7–17.
- R. Fedor, Anita – Toldi, Andrea 2017 Labour market opportunities of women with young children after childbirth. *KONTAKT* 19 : 3 pp. 236–243, 8.
- R. Fedor, Anita – Zakor-Broda Rita – V. Balla Petra 2022 Roma foglalkoztatás – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 13. , 34. szám, 90–111.
- R. Fedor Anita – Libicki Éva – V. Balla Petra 2022 Azonosságok és különbségek – Munkaattitűdök és a munkával való elége-dettség jellemzői 2005-2018 között. *Acta Medicinæ et Sociologica*, Vol. 13. No. 34. 233–257.
- Savage, Mike – Devine, Fiona – Cunningham, Niall – Taylor, Mark – Yaojun Li – Hjellbrekke, Johs. – Le Roux, Brigitte – Fried-man, Sam – Miles, Andrew 2013 A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *Sociology* 47. No.2. 219–250.
- Sík Endre – Szeitl Barbara 2016 A prekariátus mint munkaerő-piaci csoport. *Metszetek*. Vol. 5. No 3., 3–40.
- Sik Domonkos: A negatív integrációtól a félelem szociológiájáig. *Szociológiai Szemle* 2019 29. évf., 2. sz., 4–24.
- Sipos Balázs 2015 A szegénység etnicizálása. *Esz-mélet*, 27. évf. 108. szám, 151–169.
- Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente 2017 Globális munkaerőpiaci kihívások az új gaz-daságföldrajzi folyamatok tükrében. *Földrajzi Közlemények* 141. 3., 263–274.
- Standing, Guy 2011 *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic, London
- Standing, Guy 2012 The Precariat: From Denizens to Citizens? *Polity, Deepening Democracy*, October 2012, Vol. 44, No. 4, pp. 588–608.
- Standing, Guy 2014 „Denizens and the precariat.” *A Precariat Charter: From denizens to citizens*. London Bloomsbury Academic, 1–32. *Bloomsbury Collections*. Web. 12 Jun. 2021.

- Standing, Guy 2018 The Precariat: Today's Transformative Class? October <https://greattransition.org/publication/precariat-transformative-class>. Letöltés dátuma 2016. november 9.
- Szalai Erzsébet 2006 Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizmus és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 349–373.
- Szántó Zoltán Oszkár 2019 A társadalmi rend számít. Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. Szociológiai Szemle* 29(2): 112–118.
- Szépe András 2012a Prekariátus – Miért pont most és miért pont itt? *Fordulat*, 19. Vol: 10–27.
- Szépe András 2012b A prekariátus jelenségének vizsgálata az individuumszociológiák felől közelítve. *Replika* – 79. 2. szám, 91–102.
- Szépe András 2016 A prekariátus fogalmának kialakulása és egy lehetséges újragondolása. Doktori értekezés. ELTE Szociológiai Doktori Iskola, Budapest
- Szigeti Péter 2011 Világrendszer-elmélet: álláspontok és problémák. *Eszmélet* 23. évf. 91. szám, 51–59.
- Tallár Ferenc 2013 A bizonytalanokról avagy a prekariátusról és a politikáról. *Élet és Irodalom*, LVII. évfolyam, 48. szám, november <https://www.es.hu/cikk/2013-11-29/tallar-ferenc/a-bizonytalanokrol.html>. Letöltés dátuma: 2022. december 1.
- Tallár Ferenc 2014 A proletariátustól a prekariátusig és tovább... *Eszmélet*, 26. évf. 102. szám, Nyár, 70–95.
- Tallár Ferenc 2017a Populizmusok és demokráciák, avagy a politikai újraélesztés színpada. *Politikatudományi Szemle*, 26. évf. 1. szám, 107–132.
- Tallár Ferenc 2017b Migráció, globalizáció, nemzetállam. *Liget*, 30. évf. 5. sz. 4–46.
- Tamás Gáspár Miklós 2008 A jóléti állam kísértete. *Eszmélet* 20. évf. 77. sz., 96–129.
- Tamás Pál 2007 *Skillrendszerek és tanulási pályák a magyar tudásgazdaságban: biztonság piacok és politikai mozgásterek*. Európai Magyarország, 41–57.
- Tamás Pál 2016 Digitális munkásság a 2020-as években. *Magyar Tudomány*, 177. évf. 11. sz. 1365–1378.
- Tardos Katalin 2012 Befogadás és kirekesztés a munkahelyeken. In Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth, Tamás – Takács Judit szerk. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum. Budapest 221–239.
- Tordai Bence. (é.n.): A prekariátus fogalmáról. https://www.academia.edu/8358321/Tordai_Bence_A_prekariatus_fogalmarol. Letöltés dátuma: 2016. november 9.
- Tóth Tamás 2016 A társadalmi egyenlőtlenségek termelése. A neoliborális oktatáspolitikai újbaloldali, kritikai elemzése a társadalmi egyenlőtlenségek tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 66. évf. 3–4. sz. 22–44.
- Török Emőke 2006 Túlléphetünk-e a bérmunka társadalmán? *Szociológiai Szemle* 2006 2. sz., 111–130.
- Ürmössy Anna 2023a: A futárok lázadó játéka és a bizonytalanság fegyverező ereje 2023. 01. 15. <https://ujjegyenesseg.hu/a-futarok-lazado-jatekai-es-a-bizonytalansag-fegyverezo-ereje/>. Letöltés dátuma: 2023. február 1.
- Ürmössy Anna 2023b Az algoritmus útjai kifizérhetetlenek? Játékosítás és fegyverezés a biciklisfutárok munkájában. *Kultúra és Közösség* 3.
- Vasáros Gábor – Szalai Ádám 2023 Formáló peremterületek: a szegénység és a jóléti szuburbanizáció egymás mellett élése hazai városok példáján. *Tér és Társadalom*, 37. évf. 1. szám, 23–48.
- Zsolt Péter 2018 A prekariátus megjelenése a modern kvantitatív szociológiai vizsgálatokban. *Szellem és tudomány*, 2018. 9. évf. 1. sz., 229–237.